№ 1 ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ, 10 ՓԵՏՐՎԱՐԻ

1920

ՔԱՌԱՍՈՒՆԻՆՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ, 10 ՓԵՏՐՎԱՐԻ № 1

ԳԻՆՆ Է 5 Ր.

Մեր հասցէն՝ Тифлисъ, редакція „МШАКЪ"

Tiflis Réqaction „Mschak" Гановская, 3.

Խմբագրատան տելեֆօնի № 2—53

ՄՇԱԿ

ՀԻՄՆԱԴԻՐ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

Խմբագրութիւնը բաց է առաւօտեան 10—2 (բացի կիրակի և տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով: Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր տողատեղին (պետիտ) I երեսին՝ 4 ռուբ., IV երեսին՝ 3 ռ.: Մահազդերի համար 130 ռ.:

ԵՐԵԿՈՅԹ

«Մշակ»-ի վերսկսման առթիւ չորեքշաբթի, փետրվարի 11-ին երեկոյեան ժամը 8-ին, Քաղաքային Վարկի Ընկերութեան շէնքում մէջ (Пушкинская, 3). կայանալու է գրական-երաժշտական երեկոյթ, վերջը լինելու են պարեր:

Տը նուագեն զինուոր. նուագախումբ և սազանդար: Տոմսակները կարելի է ստանալ խմբագրութեան գրասենեակում առաւօտեան ժամը 10-ից մինչև 2-ը ցերեկվայ:

ՇԱՐՈՒՆԱԿՎՈՒՄ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

„ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ"

Քաղաքական, հասարակական եւ գրական օրաթերթի

Բաժնեգինն է՝ 1 ամ. 100 ռ., 2 ամ. 200 ռ., առանձին համարը 5 ռ. Հասցէն՝ Երևան, «Ժողովուրդ»-ի խմբագրատուն: 2—1

«ՄՇԱԿԻ» ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒՄԸ

—

«Մշակի» հրատարակութեան իրաւունքն անցել է մի խումբ անձանց, որոնք ձեռնարկել են կազմելու մի ակցիօներական ընկերութիւն՝ լրագրի կանոնաւոր հրատարակութեան համար:

Այդ ընկերութեան վերջնական կազմակերպութիւնը կը տևէ [illegible]: Իսկ մինչև այդ «Մշակը» լոյս կը տեսնէ ամեն [illegible] օր ներկայ թերթի ձևութեամբ:

[illegible] հրատարակչական գործին: Գալով լրագրի ուղղութեան, մենք այժմեանից յայտարարում ենք որ «Մշակը» կը լինի անկուսակցական թերթ, ազատամիտ-ռամկավարական ուղղութեամբ, ինչպէս նա եղել է իր հիմնարկութեան սկզբից:

Ակցիօներական ընկերութեան կազմակերպութիւնից յետոյ «Մշակը», կ՚անցնէ նրա ձեռքը և [illegible] կըսկսի հրատարակուել ամեն օր: Այս պատճառով մենք առ այժմ բաժանորդագրութիւն չենք բաց անում: Առայժմ «Մշակը» կը վաճառուի, ինչպէս բոլոր միւս թերթերը՝ [illegible] կուրելով:

Թիֆլիզ, 10 փետրվարի

ՄԵՐ ՈՒՂԻՆ

—

Մօտ մի տարի դադարած մնալուց յետոյ՝ «Մշակն» այսօր նորից սկսում է լոյս տեսնել, առայժմ շաբաթը մի անգամ:

Այս՝ համեմատաբար կարճ միջոցում ահագին փոփոխութիւններ ունեցաւ Հարաւային Կովկասի ճակատագրի մէջ: Մի տարի առաջ ամբողջ այս երկիրը, Սև ծովից մինչև Կասպից ծովը և Կովկասեան մեծ լեռնաշղթայից մինչև Արաքս, գտնվում էր դաշնակիցների խնամակալութեան տակ: Անգլիական զօրքերը գրաւել էին գլխաւոր գծերն ու քաղաքները և պաշտօնապէս յայտարարվում էր թէ նրանք եկել են Ռուսաստանի ամբողջութիւնը, նրա նախկին սահմանների մէջ, պահպանելու համար:

Ստեղծուել էր մի վերին աստիճանի տարտամ գրութիւն: Հարաւային Կովկասի կամ, խօսելով ռուսների լեզուով, Անդրկովկասի երեք գլխաւոր ազգութիւնները—Հայերը Վրացիները և Թաթարները, հրատարակել էին իրանց անկախ հանրապետութիւններ, իսկ բոլոր հանգամանքներն այն էին թելադրում որ նախկին ռուսական Անդրկովկասը պիտի վերադարձուի Ռուսաստանին: Հասկանալի է թէ այս հանգամանքը որքան աննպաստ տրամադրութիւն պիտի առեղծէր երեք նորակազմ պետութիւնների համար: Գոյութիւն չունէր վստահութիւն թէ իրերի ներմուծքով ստեղծուած կարգը փոքրիշատէ կայունութիւն ունի, կարող է ապրել և զարգացման ճանապարհներ որոնել: Իսկ այս անյայտութիւնը լքում միայն և ոյժերի ջլատում կարող էր առաջացնել:

Բայց այս դրութիւնը փոխուեց: Անգլիական զօրքերը հեռացան, Հարաւային Կովկասը խնամակալութեան տակ չէր այլևս: Այս առաջին մեծ քայլն էր: Երկրորդ մեծ քայլն եկաւ աւելի ևս խոր կերպով փոփոխելու քաղաքական դրութիւնը: Դաշնակիցները, անկարող հանդիսանալով ռուսական առեղծուածը լուծելու, լքեցին ցարերի նախկին կայսրութիւնը, թոյլ տալով որ նա տապալուի իր սեփական կաշուի մէջ: Այս վճռի հետևանքներից մէկն էլ այն եղաւ, որ դաշնակիցներն ընդունեցին երեք հանրապետութիւնների—Վրաստանի, Ադրբէջանի և Հայաստանի կատարեալ անկախութիւնը:

Ներկայ բոպէին այս մեծ եղելութեան պատճառները, դրդիչները կարող են լոկ պատմական նշանակութիւն ունենալ: Փաստն այն է, որ միջազգային Բարձրագոյն Խորհուրդը մտցրել է աշխարհի անկախ պետութիւնների շարքը և Հարաւային Կովկասի երեք հանրապետութիւնները:

Ամեն մէկը շատ լաւ է զգում թէ որքան մեծ է այս փաստը: Երեք ազգերի համար բացվում է պատմութեան նոր էջ: Անցեալի և ներկայի մէջ փորվում է խոր խրամատ:

Եւ այսպիսի մի զարմանալի, ամենքի տենչացած ժամանակն է որ «Մշակը» նորից երևան է գալիս հայ հրապարակախօսութեան ասպարէզում:

Ի՞նչ պիտի անէ նա:

Մեծ իրողութեան հանդէպ մենք զգում ենք մեզ վրայ ընկած երեք պարտականութիւններ:

Ամենից առաջ մենք Հայ ենք ապա Վրաստանի քաղաքացի և ապա՝ բնակիչ Հարաւային Կովկասի:

Իբրև Հայ՝ մենք մեր սրտի ամբողջ կորովով կը ծառայենք մեր ազգութեան, լաւ զգալով թէ որքան շատ են նրան հարկաւոր ազնիւ և պատուաւոր մշակներ այս պատմական մեծ բոպէին, երբ ոչ մի ազգութեան առջև այնքան դժուարութիւններ չեն լեռնացած՝ նոր պետութիւն կազմակերպելու համար:

Իբրև Վրաստանի քաղաքացիներ՝ մենք ամենայն անկեղծութեամբ պիտի աշխատենք նրա բարօրութեան համար ընդհանրապէս, և մասնաւորապէս պիտի աշխատենք մեր բոլոր ոյժերով, որպէսզի բարի դրացիութիւն և եղբայրական մերձեցում զարգանայ երկու ազգերի մէջ,—Հայաստանի և Վրաստանի մէջ, փոխադարձութեան արդար և հաւասար սկզբունքների վրայ: Իսկ Վրաստանի ներքին հարցերի մէջ մենք կը ներկայացնենք Վրաստանի Հայութեան ազգային—կուլտուրական շահերը, կը պաշտպանենք նրա պահանջները, որոնք բղխում են մի [illegible] թեան մէջ սահմանադրուած իրաւունքներից և ազատութիւններից:

Հաւասարապէս մեր սրտին մօտ կ՚ընդունենք և ընդհանուր կովկասեան շահերը երեք նորակազմ հանրապետութիւնների սահմանում: Անկախութիւն ստանալը բաւական չէ: Պէտք է ստեղծագործական ահագին աշխատանք գործադրել արդար ու կենսունակ կարգեր ստեղծելու համար: Մենք խորապէս համոզուած ենք որ կովկասեան ընդհանուր իրականութիւնից է կախուած ամեն մի հանրապետութեան բարօրութիւնը, ոյժը, տևականութիւնը: Ամեն մի քաղաքացի պիտի ապրէ ոչ միայն իր երկրի անձուկ շահերով: Ամեն մէկի սրտին պիտի թանգ լինեն ընդհանուր երկրային շահերը:

Ազգային եսամոլութիւնը մեզ աւելի շատ ատելի է, քան անհատական եսամոլութիւնը: Համերաշխութիւն, փոխադարձութիւն, աշխատակցութիւն—միայն և միմիայն այս ճանապարհով կարելի է ստեղծել ազգերի համար բարօրութիւն, երջանկութիւն: Հարևանի համար աշխատողն ամենից առաջ իր համար է աշխատում:

Ահա ինչ ենք տեսնում մենք մեր առջև: Տպագրական խօսքին մենք կը ծառայենք անկեղծութեամբ և շիտակութեամբ: Մեր խօսքը հարկաւոր դէպքում կը լինի և՛ խիստ, և՛ յարձակողական: Մենք ընդունում ենք որ վատութիւնը պէտք է խարազանել, որ արատները պէտք է մերկացնել:

Մեզ համար ատելի է կոյր աղանդաւորութիւնը, որ մարդկային մտքի աղճատումն է ներկայացնում: Լայն հայեացքների երկրպագու ենք և հէնց այդ պատճառով յայտարարում ենք մեզ անկուսակցական:

Բայց անկուսակցական լինել չէ նշանակում լինել անսկզբունք:

Մեր կոչումն ենք համարում ծառայել հայ ժողովրդի շահերին ընդհանրապէս: Մեր աշխարհայեացքը ռամկավարական է՝ առանց այս կամ այն կնիքը, այս կամ այն յորջորջումը կրելու: Սուրբ է մեզ համար աշխատանքի սկզբունքը: Եւ պաշտպանել աշխատանքը, հովանաւորել նրան մեր առաջին պարտաւորութիւնն ենք համարում:

Ապրել և թոյլ տալ, որ ուրիշներն էլ ապրեն:

Համաշխարհային այս մեծ գաղափարով ոգևորուած ենք մենք հրապարակ իջնում: Եւ նոյնիսկ այս գաղափարից առաջնորդուած մենք սրտանց և անկեղծօրէն ողջունում ենք երեք հանրապետութիւնների անկախութիւնը, ցանկանում ենք նրանց կեանք և բարգաւաճում՝ ի պատիւ ազատ և առաջադէմ մարդկութեան:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՎԵ՛ՐՋ ՏՈՒԷՔ ՓՈԽԱԴԱՐՁ ԲՆԱՋՆՋՄԱՆ

—

Անդրկովկասեան երեք խոշոր ազգեր՝ Հայերը, Վրացիները և Թուրքերը, ապրելով դարերի ընթացքում կողք-կողքի, երբեմն և խառը, ունեցել են իրենց ու[րոյն] ազգային կուլտուրան, և առաջին երկուսը աւելի բարձր, քան վերջինը:

Իսկ Ռուսաստանի մի դարուց աւելի տիրապետութեան ժամանակամիջոցում այդ ազգերը ստացան հնարաւորութիւն աւելի մօտ շփումն ունենալ Ռուսաստանի և ապա՝ Եւրոպայի հետ:

Շնորհիւ այդ շփման նրանք իւրացրին, ամեն մէկը տարբեր չափով, եւրոպական կուլտուրան. ծանօթացան քաղաքակիրթ երկրների կեանքի, կարգ ու կանոնի հետ:

Այդ ազգերի առաջադիմութիւնը այս ուղղութեամբ սկսուեց Ռուսաստանի մեծ յեղափոխութեան օրերին:

Անդրկովկասի այդ երեք ազգերը դէն շպրտեցին իրենց ուսերից միապետութեան ծանր լուծը, յայտարարեցին իրենց ազատ և ստեղծեցին, ամեն մէկը առանձին, անկախ դեմոկրատիկ հանրապետութիւն, որոշ տերրիտօրիայով՝ թէև վիճելի սահմաններով:

Այս բոլոր հանգամանքներից յետոյ բնականաբար պէտք է սպասել, որ մանուկ հանրապետութիւնները, լինելով քաղաքական տեսակէտից փոքրիկ միաւորութիւններ, կապուած լինելով միմեանց հետ, աշխարհագրական դիրքի շնորհիւ, շատ խոր տնտեսական շահերով, կըզգան և կը գիտակցեն, որ դրանց ամրապնդումն, զարգացումն ու բարգաւաճումն չափազանց շատ է կախուած բացի դրացիական յարաբերութիւններից, փոխադարձ համաձայնութիւնից արտաքին քաղաքական և տնտեսական խնդիրներում նաև համերաշխ գործակցութիւնից:

Սակայն մենք դժբախտաբար իրականութեան մէջ տեսնում ենք հակառակը, համարեա ամենայն օր մեր առաջ բացվում են նորանոր թշնամութիւններ, արիւնհեղութեան, կոտորածների ու աւերումների սոսկալի պատկերներ:

Մեր նորակազմ հանրապետութիւնները հէնց իրենց ծննդեան օրից կանգնեցին սխալ և կործանարար ճանապարհի վրայ. նրանք փորձեցին ծագած վէճերը լուծել զէնքի ոյժով և դրանով աւելի ու աւելի խորացրին ազգային թշնամութիւնը: Ամեն մի ընդհարումից կռւող կողմերը չափազանց տուժեցին ֆիզիքապէս և տնտեսապէս:

Ներկայումս շատ սուր թշնամական ձև է ստացել Ադրբէջանի և Հայաստանի փոխ-յարաբերութիւնները: Ադրբէջանի կառավարութիւնը մեղադրում է Հայաստանի կառավարութեանը, որ հայկական զինուած ոյժերն աւերում են թիւրքական գիւղերը Զանգեզուրի շրջանում, մոռանալով այն անասելի կորուստները, որ կրեց հայ ժողովուրդը Ադրբէջանի հպատակ թուրք զինուած խուժանից և զօրքից, մոռանալով հէնց նորերս կատարուած աւերումները Ներքին և Վերին Ագուլիսի, Նախիջևանի և Շարուրի հայ ազգաբնակութեան խղճալ ոչնչացումը: Իսկ Հայաստանի կառավարութիւնն էլ իր կողմից մեղադրում է Ադրբէջանի կառավարութեանը, որ նա թոյլ [է] տալիս կոտորել հայերին և քանդել հայ գիւղերը:

Կոտորածների, աւերումների նկարագրութիւնը ցնցումն է առաջ բերում և ապշեցնում. մարդ դժուարանում է հասկանալ, թէ ինչպէս մարդկային գազանութիւնը կարող է հասնել այդ աստիճանի:

Անմեղ զոհերի թիւը օր օրի վրայ աւելանում է. գիւղեր, որտեղ դեռ երէկ եռում էր աշխատաւոր ժողովրդի կեանքը, այսօր յանկարծ դառնում են փլատակների կոյտեր: Ապրել այսպէս՝ այլևս անկարելի է:

Բաւական են կատարուած չարագործութիւնները. միթէ կըրկին պէտք է շարունակել նոյն եղեռնագործութիւնները:

Բաւական չէ՞ արդեօք տուած զոհերի թիւը:

Ժամանակ է սթափուել և լըրջութեամբ քննել, թէ ինչ է կատարվում և ո՞ւր է տանում կործանարար քաղաքականութիւնը և վրէժխնդրութիւնը:

Առողջ տրամաբանութիւնը, պետական տեսակէտը թելադրում են խորապէս ըմբռնել, որ զէնքը և բռնութիւնը չէ այն միջոցը, որով պէտք է լուծուեն միջազգային վէճերը, մանաւանդ փոքրիկ և չամրապնդուած պետութիւնների համար, այլ փոխադարձ համաձայնութիւնը՝ յանուն ընդհանուր շահերի: Իսկ անհամաձայնութեան դէպքում փրկութեան ճանապարհը միջնորդ դատարանն է:

Այդ է ուսուցանում միջազգային օրէնքը և այդ ընթացքն է ընդունել այժմս և մեծ պետութիւնների քաղաքականութիւնը:

Նոյնը պահանջում են և Անդրկովկասի նորակազմ պետութիւնների, դեռ նոր միմեանցից բաժանուած, ժողովուրդների շահերը:

Ճիշտ է, որ մեր պետութիւնների մէջ, բացի սահմանագլխի տերրիտօրիալ վէճերից, կայ նաև մի խնդիր, որ նոյնպէս կը պահանջի իր լուծումն:

Այդ խնդիրը հետևեալն է. ամեն մի պետութեան համար ցանկալի է, որ ազգաբնակութեան հոծ մասը լինի բաղկացած այն ազգից, որի անունը կրում է պետութիւնը: Մեր պետութիւնների մէջ ազգութիւններն ապրում են խառը: Բայց միատարր ազգաբնակութիւն կազմելու համար էլ հալածանքներն ու բռնութիւնները չեն լուծել խնդիրը, այլ կը բանան աւելի խոր վէրք ազգերի մէջ, ու կը քայքայեն հարևան պետութիւնների հիմքը: Նախ ամեն մի պետութիւն պարտաւոր է հաւասար և արդարացի վերաբերուել իր սահմաններում ապրող ժողովրդին առանց ազգային խտրութեան, ապա, եթէ նոյնիսկ հարկաւոր լինի, կատարել տեղափոխութիւն ազգաբնակութեան որոշ մասերի մէջ պետութիւնից միւս պետութեան սահմանները՝ միատարր ազգաբնակութիւն ստեղծելու համար, այդ ևս անհրաժեշտ է կատարել փոխադարձ համաձայնութեամբ հարևան պետութիւնների հետ, առանց էկցէսսի, առանց մի կաթիլ արիւնի և առանց տնտեսական քայքայումի:

Ահա թէ ինչ քաղաքական գիծ պէտք է վարել իւրաքանչիւր պետական տեսակէտից:

Թո՛ղ լաւ ըմբռնեն այս պարզ ճշմարտութիւնը Անդրկովկասի հանրապետութիւնների կառավարութիւնները և գործող քաղաքական կուսակցութիւնները, և թող լաւ գիտնան նրանք, միայն այս միջոցով կարելի է վերջ տալ կատարուող փոխադարձ բնաջնջման

Սամսոն Յարութիւնեան

ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ԳԱԼԻՔ ՊՐՕԲԼԵՄԸ

—

Մեր նոր հանրապետութիւնները փաստօրէն ճանաչուել են դաշնակիցների կողմից, և դա մեծ ուրախութիւն պատճառեց ժողովուրդներին՝ մանաւանդ նրանց գիտակից մասին: Մօտ ապագայում հաւանականօրէն դրան կը յաջորդի և հանրապետութիւնների իրաւական ճանաչումը, համաձայնութեամբ Ռուսաստանի իրաւազօր կառավարութեան, ինչպէս այդ պահանջում է միջազգային իրաւունքն ու սովորութիւնը: Այն ժամանակ, անշուշտ, երեք հանրապետութեան ազգութիւնների ցնծութիւնը սահման չի ունենալու: Դրանով, ebuakanorEn, պիտի սկսուի Անդրկովկասի ժողովուրդների մեղրամիսը: Կուլտուրապէս բաւականին զարգացած, մեծ հակումներով դէպի ազգային կեանքն ու ինքնորոշումը, մեծապէս տուժելով պատերազմից ու յեղափոխութիւնից (նամանաւանդ ի հարկէ հայութիւնը), տեղիս ազգութիւնները ըմբռնում են այդ անկախութիւնը, իբրև հատուցումն կրած քաղաքացիութեան, նրանց զրկանքների և մեծ պատերազմում տուած զոհերի:

Անկախ այն բանից, թէ որոնք են եղել այն շարժառիթները, որոնք դրդել են դաշնակիցներին, (և ըստ առաջին կարգի՝ Անգլիային), երեք ժողովուրդների անկախութիւնը ճանաչել, անկախ դրանից, մեզ թվում է, որ ամեն մի քաղաքականապէս զարգացած և գիտակից մարդու աչքում անկախութիւնը . երևան պիտի

գայ ոչ միայն երբև ամենաբարձր բարիք, այլև երբև ամենածանր և պատասխանատու բեռ։ Ում որ շատ է տրվում, նրանից էլ շատ է պահանջվում։ Ահա ինչու այսօրուանից կամ մօտաւոր ապագայից մեր հանրապետութիւնները՝ անկախութիւնը ձեռք բերելով, պարտաւոր պիտի լինեն իրագործել և մեծ պարտականութիւններ։ Ի հարկէ, մարդու հոգին այնպէս է ստեղծուած, որ նա պատրաստ է ամէն պատասխանատուութեան յանուն իր անձի կատարեալ ինքնորոշման և ազատութեան,—և դրանում է մարդկային ոգու ամբողջ վեհութիւնը։ Սակայն ժողովրդի բաղդի ղեկավարները պարտական են լաւ գիտակցել անկախութեան այդ նեգատիւ կողմը և նոյն գիտակցութիւնը զարգացնել ժողովրդի լայն խաւերի մէջ՝ որ այսուհետև ժողովուրդն ինքն է իր բաղդի տէրը և դժբաղդութեան պատճառը։

Քաղաքական տեսակէտով նայելով մեր նորաբողբոջ հանրապետութիւնների ապագային, թվում է, որ այդ ապագան շատ լուրջ մտահոգութիւնների տեղիք է տալիս։ Երբ անկախութիւն է տրվում, դրանով յաւելեալ կերպով ասվում է. այսուհետև դու պիտի ինքդ քեզ անդրես, քո ոյժերով ինքդ զարգանաս և պաշտպանուես։ Տեղիս ղեկավարող ոյժերը, շատ լաւ ըմբռնելով այդ գալիք ծանր պրօբլէմները, սիրում են ասել, թէ դրացի ժողովուրդների "դեմոկրատիան" գրաւական կարող է լինել որ նրանք կողք կողքի խաղաղութեամբ կը վայելեն անկախութեան պտուղները։ Մենք ամենևին չենք կարծում, որ դեմոկրատիան այդ տեսակ մի վտանգի շանթարգել է ներկայացնում այն պատերազմական վտանգներից, որոնք բղխում են պետութիւնների փոխադարձ յարաբերութիւններից։ Փաստերը չափազանց թարմ են։ Ադրբեջանի և Հայաստանի „դեմոկրատիաները", անընդհատ, թէպէտև գաղտնի, պատերազմում են իրար հետ, իսկ մի տարի առաջ կրկին Վրաստանի և Հայաստանի «դեմոկրատիաները» չնայած որ այդ երկրների կառավարութիւնների մէջ սօցիալիստները կազմում էին մեծամասնութիւն, բացարձակ կերպով պատերազմի ելան միմեանց դէմ։ Նախկին Ռուսաստանի բոլոր մասերում գտնում ենք նոյնը, իսկ բուն Ռուսաստանում ուլտրա-դեմօկրատներն անընդհատ արևմտեան կռիւ են մղում՝ թէ՛ առաջին և թէ՛ ներքին «հասարակ» դեմօկրատների և իմպերիալիստների դէմ։

Այդ փաստերը մեզ իրաւունք են տալիս, միանգամայն ընդունելով սկզբունքով ժողովրդական տիրապետութեան խաղաղասիրութիւնը, այնքան էլ մեծ հաւատ չընծայել նրան պատերազմի հնարաւորութեան վերաբերմամբ նամանաւանդ մեզանում, որովհետև նորակազմ պետութիւններն աւելի շատ խրոց վիճելի խնդիրներ ունին լուծելու իրար մէջ, և աւելին աւելի դիւրագրգիռ են, քան հին պետութիւնները իրենց աւանդական փոխադարձաբար կամ միջազգային դաշնագրերով ճանաչուած իրաւունքներով։

Բայց կայ և մի այլ վտանգ, որ սպառնում է մեր նորաբոյս հանրապետութիւններին։ Այդ մեծ պետութիւնների առաջին քաղաքականութեան ինտրիգան է, որի ցանցի մէջ անխուսափելիօրէն ընկնում են միշտ փոքր քաղաքական մարմինները։ Վերջիններիս համար սոսկալի դրութիւն է ստեղծվում, երբ նրանք, դրացի լինելով, ընկնում են տարբեր մեծ պետութիւնների ազդեցութեան տակ։ Եւ եթէ այդ փոքր ազգերի բնակավայրը գտնվում է պատմա-աշխարհագրական տեսակէտից հռչակավոր նշանաւոր մասերում, այն ժամանակ այդ բնակավայրը դառնում է միջազգային քաղաքականութեան մի հանգոյց, որ շարունակ սպառնում է ընդհանուր խաղաղութեանը։ Այդպէս էր Բալկանեան թերակղզում, և այդտեղից պայթեց համաշխարհային պատերազմի առաջին կայծը...

Անդրկովկասը և առհասարակ Մերձաւոր Արևելքը, իր Հայկական բարձրաւանդակով և Միջագետքով — աշխարհագրական և սահմանական տեսակէտից վերին աստիճանի նշանաւոր են, ուստի ակամայ հարց է ծագում, թէ մի պետութեան, կամ պետութիւնների ազդեցութեանը պիտի ենթարկուեն Հայաստանը, Վրաստանը և Ադրբեջանը։ Եթէ այդ երկրները ենթարկուեն տարբեր մեծ պետութիւնների ազդեցութեան, օրինակի համար, Հայաստանը Ֆրանսիայի, Վրաստանը Անգլիայի և Ադրբեջանը Ռուսաստանի, այն ժամանակ Մերձաւոր Արևելքը, Անդրկովկասի հետ միասին կը դառնայ նոյն Բալկանեան թերակղզին, որ հաւանօրէն պատճառ կարող է դառնալ նոր համաշխարհային ընդհարման. իսկ մինչ այդ՝ Անդրկովկասի ժողովուրդները խաղալիք դառնալով հզօր պետութիւնների ձեռքում, կը տանջուեն նոյնպէս, եթէ ոչ կրկնակի, ինչպէս տանջուեցին Բալկանեան ժողովուրդները „ազատագրուելուց" յետոյ...

Իսկական դեմոկրատները, ոչ նրանք, որոնք խաւար մասսաների մէջ են որոնում իրենց փառքը, այլ նրանք, որոնք իրօք ժողովրդի բարիքն են փնտռում, կը սարսափեն այս տեսակ հեռանկարներից։ Նրանք կը ձգտեն մի այնպիսի modus գտնել, որ փրկէր այդ ժողովուրդները միջազգային խաղից։ Այդ վեհ նպատակի համար նրանք չեն խորշելու իրենց երկրների անկախութեան մի մասնիկից հրաժարուելու յանուն ընդհանուր շահերի, պատսպարուելով մի լայնատարած վահանի ստուերի տակ՝ այդտեղ ինքնուրոյնման և տնտեսական բարգաւաճման բոլոր պտուղները խաղաղութեամբ վայելելու համար։

Այսպէս է ծագում ֆեդերացիայի գաղափարը։

Անդրկովկասեան պետութիւնների միակ փրկութիւնն է մի մեծ պետութեան ֆեդերացիայի մէջ մտնել։

Որն է լինելու այդ պետութիւնը։

Այս խնդրին մենք կը վերադառնանք։

Գէորգ Մելիք-Ղարագէօզեան

ՎԵՐՋԱՊԷՍ

Կարդացողների այս խօսքը այսօր։

Վերջապէս, կասեն նրանք, որոնք սրտով կապուած էին հայ մամուլի աւագագոյն օրգանի տասն ամիսների դադարումից։ Նրանք, որոնք անկարող լինելով իրանց սուղ միջոցներից (այն էլ ներկայ սոսկալի թանկութեան ժամանակ) իրական դրամական օժանդակութիւն ցոյց տալ «Մշակ»-ի յարատև հրատարակութեան համար, միայն ամեն օր հարցնում էին մեզ.

— Ե՞րբ լոյս կը տեսնի «Մշակը», Երբ լոյս կը տեսնի...

Վերջապէս, կասեն նաև նրանք, որոնք նոյնպէս զգում են ներքուստ թերթի գոյութեան անհրաժեշտութիւնը, բայց պինդ են ծածկում իրանց ծանր քսակների բերանները՝ բացականչելով լոկ պլատոնական ցաւակցութեամբ։

Հայ թերթի հրատարակիչները տարիներ մինչև կրում են մի ծանր խաչ՝ թերթի հրատարակութեան խաչը ծախսերը ծածկելու վերաբերմամբ։ Մասնաւորապէս «Մշակի» հրատարակութիւնը գտնուել է ծանր պայմաններում, որովհետև չլինելով որևէ կուսակցութեան օրգան, չի ունեցել դրամական մշտական աղբիւր և միշտ յենուել է իր բաժանորդ-ընթերցողների վրայ։ Սակայն անցեալ տարուայ բազմիցներին տիրող քաղաքական մի շարք անհեթեթ պայմանները (դաշնակի հետ Թիֆլիսի կապի բացակայութիւնը, հայ-վրացական միջադէպի հետևանքները) տնտեսական օրաւուր բարդացող հանգամանքների հետ միասին պատճառ դարձան թերթի ժամանակաւոր դադարման։

Այս տասն ամիսների ընթացքում մի բան չը վիրաւորեց ընդհանուր գիտակցութիւնից, որ «Մշակի» բացակայութիւնը զգալի էր թէ հայ հասարակութեան և թէ նոյնիսկ օտարների համար։

Եւ երբ այսօր «Մշակը» նորից վերսկսվում է, կայ մի ուրախալի հանգամանք, որ հրատարակութեան գործը դրուած է այժմեան կեանքի պահանջների վրայ։ Այսուհետև հայ օրաթերթերի հրատարակիչների համար ամօթաբեր մուրացկանութիւն հայ հարուստներից կը վերանայ։

Այժմ հնարաւորութիւն է տրուած ամեն մէկին իր նիւթական միջոցների համեմատ աջակից լինել «Մշակի» հրատարակութեան գործին ձեռք բերելով փայեր։

Ժողովրդի սիրելի «Մշակը» վերջապէս նորից հրատարակվում է այսօրուանից, հոգ չէ սկզբում շաբաթական մի անգամ. շատ մօտ ապագայում մի քանի արգելիչ հանգամանքներ կը յաղթահարուեն, վերստին ամենօրեայ «Մշակը» կը հնչեցնի իր ձայնը։

Որքան և որպիսի խոշոր դէպքեր յաջորդեցին իրար յետևից տասն ամիսների ընթացքում համաշխարհային քաղաքական ասպարէզում, որոնք և անդրադառնում են ամեն անգամ մեր երկրի և մեր ժողովրդի վրայ, որ այսօր անկախ է և ազատ...«Մշակը» հնարաւորութիւն չունէր ուրախանալ արդարութեան յաղթանակի առթիւ և մարտնչել իր տրադիցիօն սկզբունքի համաձայն ամեն անիրաւութեան և անարդարութեան դէմ...

Այսօր գահավէժ են սլանում ընթացիկ կեանքի երևոյթն և իւրաքանչիւր օրը, իւրաքանչիւր ժամը բերում է իր հետ նորանոր հեռանկարներ։ «Մշակի» համար այսուհետև կարևորը վաղն է, որ դեռ յղի է մի շարք անակնկալներով։ Հաւատարիմ իր դաւանանքին «Մշակը» այսօրուանից շարունակելու է ծառայել հայ ժողովրդին գերադասելով հայրենիքի շահերը կուսակցական շահերից...

Եւ այսօր, երբ մանր ժողովուրդները ձեռք են բերել իրանց սեփական կեանքը իրանց ձեռքով դարբնելու հնարաւորութիւն, երբ կազմակերպվում է՛ հայ պետական կեանքը թէև կիսաւեր երկրում և կիսաքաղց ու ֆիզիքապէս հիւծված ժողովրդի մէջ, «Մշակի» պարտականութիւնն է, միւս օրգանների շարքում, ի գործ հրաւիրել ամեն մի գիտակից ու ազնիւ հայի՝ մասնակցելու ազատագրուած հայրենիքի վերաշինութեան հսկայ գործին։ Թող հնչի «Մշակի» ձայնը առաջուայ նման, սատարելով լաւը և օգտակարը, և մերկացնելով, խարազանելով վատը, վնասակարը։

Հարկաւոր է միայն որ այդ դժուարին, սակայն վսեմ միսիան կատարելու համար «Մշակի» շուրջը խմբուեն բոլոր նրանք, որոնք առաջնորդուած են ժողովրդասէր ուղղութեամբ, որոնք երդվել են չխտակօրէն նուիրուել մեր տանջված ժողովրդի անտեսական և մտաւոր վերածնութեան, որոնք ջերմագին կողմնակից են ազգերի համերաշխութեան, որոնք ներշնչված են կարծր կամքով աջակցել բաւ ամենայնի՝ տանելու մեր նաւը ալեկոծ ծովի վրայից դէպի հանդարտ փարոսը...

«Մշակը» կարիք ունի իր անձնուէր մշակներին։

Վերջապէս նորից լսվելու է «Մշակի» անկողմնակալ ձայնը։

Կեցցէ՛ սիրելի «Մշակը»։

Ս. Նաւյեան

† ԳԷՈՐԳ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ

Անցեալ յունվարի 25-ին, Թիֆլիսում վախճանուեց Գէորգ Միքայէլեան Թումանեանը։

Հանգուցեալը Թիֆլիսի հասարակական յայտնի գործիչներից մէկն էր, սակայն աւելի յայտնի էր իր գրական և հասարակական գործունէութեամբ։

Իբրև քաղաքական գործիչ, Թումանեանը հաղուագիւտ, մաքուր, բիւրեղեայ մի սիրտ, դաստիարակուած 60 և 70-ական թուականների Ռուս լաւագոյն գործիչների ոգով։

Հանգուցեալի յիշատակին նուիրուած մի յօդուած կը տանք «Մշակի» հետևեալ համարում։

Յ. ՏԷՐ-ԳՐԻԳՈՐԵԱՆԻ ՅՈԲԵԼԵԱՆԸ

Կէս դարից աւել յարգելի յոբելեարը գործել է ոչ թէ միայն բեմական-թատերական ասպարէզի վրայ, այլև իր հասարակական բազմակողմանի գործունէութեամբ ընդգրկել է և այլ ասպարէզներ։ Նա հանդէս է եկել և իբր գրող. «Մշակի» համարներում հէնց հրատարակութեան սկզբնական տարիներից տպագրվում էին պ. Տէր-Գրիգորեանի (Վանօ) վէպիկները, պատկերները, այլևայլ յօդուածները, ռեցենզիաները, և այլն։ Գործել է նաև գաւառներում, մինչև իսկ հեռավոր վայրերում կամ երբև ուսուցիչ, կամ երբև Թատերասէ հիմնելով բեմեր, կազմակեր լով Թատերասէրներից խմբեր տալով ներկայացումներ։

Մասնակցել է նաև վրաց խմբերի ներկայացումներին կատ լով մինչև իսկ պատասխան տու դերեր վրացերէն յայտ դերասաններ՝ Աբաշիձէի և Կիպ անու հետ։

Շատ մօտ բարեկամ էր Տէր-Գրիգորեանը և հանգուցեալ Գ. Սունդուկեանին, որ կարդում էր իր թատերական երկերը քանի անձանց շրջանում, մէջն էր և յարգելի յոբելեարը։

Ներկայումս էլ, չնայելով ալեզարդ ճակատին և պատկառե լի հասակին, աշխատում է սիրած և փայփայած գործ մար. մինչև օրս էլ մասնակ երբեմնակի Զուբալովի անու ժողովրդական տան և Արտիստական թատրոնում տրուող ներկայացումներին, եղել է Հայկ Դրամատիկ խմբակցութեան չութեան անդամ։ Այժմ էլ Դրամատիկական Ընկերութ խորհրդի անդամ է։

Շատ նշանակալից է այն հ գամանքը, որ պ. Յովհ Տէր-Գրիգորեանը իր բազմա հասարակական և յատկապէս թատերական-բեմական գործ ութեան համար գրեթէ վա տրութիւն չէ ստացել, կամ չնչին և մինչև իսկ իր քրտ վաստակած գումարներից է հանել իր պաշտած հիմնար թեան՝ մայրենի բեմի գոյութ պահպանման համար։ Նա նո է Դրամատիկական ընկերութ և Դրամատիկ խմբակցութ աւանդ գումարներ՝ որոշ ժ նակից յետոյ գործադ պայմանով։

Ահա մի այսպիսի գործի բելեանն է, որ տօնում է Թատերասէր հասարակութ Արտիստական թատրոնում և սով ենք, որ ամեն մի գիտ հայ, գնահատելով կէս դ աւել տևող հասարակական ծունէութեան արժէքը, կը շ մատուցել իր յարգանքը յոբել Յովհաննէս Տէր-Գրիգորեանին։

Կալ

[illegible]

ՍԵԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆՆ

Այս օրերս Կամաւորական բանակի ընդհանուր հրամանատար Դենիկինը իր ներկայացուցիչ միջոցով տեղեկացրեց Վրաստան Ադրբեջանի և Հայաստանի

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՆԿԱԽ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Այս րոպէին, երբ մենք գրում ենք այս տողերը, Երևանում դեռ չեն մարել տօնական ճրագները և անկախ Հայաստանի հռչակումը եւրոպական պետութիւնների կողմից դեռ խանդավառ հրճուանքներ է տարածում հայ բազմաչարչար ժողովրդի բոլոր խաւերում։

Միայն Երևանը չէ, Հայոց անկախ հանրապետութեան մայրաքաղաքը, որ իրաւունք ունի ուրախանալ և հրճուել։ Իւրաքանչիւր հայ, ուր էլ որ լինի նա, հիւսիսային բևեռում թէ փարաւոնների բուրգերի մօտ, պիտի իրան անմիջապէս երջանիկ զգայ որ բաց աչքով տեսնում է իրականացած դարերի երազը—անկախ Հայաստան։

Հարիւրաւոր սերունդներ են մեռել անհուն տենչանքը սրտի մէջ։ Գիտէ՞ք որ ժամանակներից է Հայը մաշվում ստրկութեան մէջ։

Յիշեցէք հինգերորդ դարը, Վարդանանց և Վահանի պատերազմները։ Վեցերորդն է գալիս, դարձեալ ազատամարտութիւն, դարձեալ մի ուրիշ Մամիկոնեան, էլի Վարդան անունով, ազատամարտ է յայտարարում։ Հետևեալ դարում արաբներն են իրանց երկաթի լուծը բերում, երկիրն սպառնում։ Բայց տասներորդ դարում յանկարծ, ինչպէս փիւնիկ թռչունը մոխիրների միջից, յարութիւն է առնում հայկական անկախութիւնը, հինգ դար առաջ կորցրածը։

Բագրատունեաց թագաւորութիւնն է, բայց կարճակեաց։ Ընկաւ նա տասնևմէկերորդ դարում։

Ու Հայը, յուսահատ, Սելջուկեան ահաւոր լծի տակ սեղմուած, սուրբ աւանդութիւն է ստեղծում, բարեպաշտ տեսիլ՝ թէ պիտի գայ մի օր ժամանակ, արևմուտքից Ֆրանկները պիտի արշաւեն Արևելքից արշաւած անհաւատների և անագորոյն թշնամու դէմ, պիտի յաղթեն նրան, պիտի նորից վերականգնի Հայաստանի անկախութիւնը։

Ու կատարուեց ժողովրդի նուիրական անկախութիւնը։

Խաչակիրներն եկան Ֆրանսիայից և հայկական անկախութիւնը նորից, մի անգամ էլ դուրս եկաւ իր գերեզմանից, այս անգամ հեռու մայր հայրենիքից, Միջերկրական ծովի ափին, Կիլիկիայի ժայռերի վրայ։

Բայց Տաւրոսի խրոխտ կատարներն էլ չկարողացան պահպանել Հայի սիրած ու արեան գետերով պաշտպանած անկախութիւնը։ 1393 թուականին էր որ Պարիզում մեռաւ Ռուբինեան վերջին թագաւոր Լևոնը։

Այն ժամանակից հայ ազգն իրան որբացած էր համարում։ Եւ Ֆրանսիայի մայրաքաղաքի մօտ գտնուող Սելեստինեան վանքն, ուր Լևոն հինգերորդի շիրիմն է, ուխտատեղի է դառնում Հայ հայրենասէրների համար, որոնք արտասուքներ էին կաթեցնում մարմարիոն գերեզմանի վրայ, որ այնպէս անդառնալիօրէն թաղել էր հողի տակ Հայոց Անկախութիւնը։

Բայց Հայաստանում չմեռաւ տասնևմէկերորդ դարի նուիրական գուշակութիւնը Ֆրանկների գալու և անկախ Հայաստանը վերականգնելու մասին։ Սպասում էին նրանց, ազատարարներին։ Սպասում էին հաւատով, յուսով։ Սպասում էին և այն ժամանակ, երբ սարսափելի Մոնղոլները քար քարի վրայ չէին թողնում դժբախտ երկրում։ Սպասում էին նաև այն ժամանակ, երբ Լէնկթէմուրն էր համատարած գերեզմանոցներ դարձնում շէն ու քաղաք։ Ահա, ասում էին, կը գան Ֆրանկները, անհամար թուով, ինչպէս աւազ ծովի ափին, կը յաղթեն Քրիստոսի անունով և ազատութիւն կը տան բոլոր տանջուածներին։

Եւ տեսան սպասողները որ չեն գալիս Ֆրանկները, վեր կացան իրանք գնացին Ֆրանկների մօտ, որ խնդրեն նրանց, բերեն իրանց երկիրը, իրանց ստրկութեան անէծքը ջնջելու։

Իսրայէլ Օրին կարծում էր անկախ Հայաստան ստեղծել, տալով նրա թագը գերմանական կուրֆիւրստներից մէկին։ Յովհաննէս Լազարեանը և Յովսէփ Արղութեանը մտածում էին իրանց խոստացուած Անկախ Հայաստանի գահի վրայ ռուսական մի իշխան նստեցնել։ Իսկ հեռաւոր Հնդկաստանից, վաճառական հայրենասէր Շահամիրեանը, Հայաստանի անկախութեան երազով տարուած, ուզում էր որ հանրապետութիւն լինի Հայաստանը, իսկ հանրապետութեան նախագահը (նրա յորջորջումով «նախարարը») լինի վրաց թագաւոր Հերակլ երկրորդը, որովհետև նա ծագումով Բագրատունի է, ժառանգ այն Բագրատունիների, որոնք մի ժամանակ թագ էին դնում իրանց գլխին և գեղեցիկ Անիում էին նստում։

Տասնութերորդ դարի այդ մեծ տենչանքներից, մեծ երազներից ոչ մէկն էլ չկատարուեց։ Հինգ մելիքները Ղարաբաղում, Դաւիթ-բէգը Սիւնիքում հերոսական կռիւներ մղեցին Հայի մէջ ազատութեան միտքը վառ պահելու համար։ Նրանք անկախութիւն էին իրագործել, թէև շատ համեստ չափով, գաւառական մասնաւոր անկախութիւն՝ լեռնցու ջղուտ մէջքի վրայ յենուած։ Բայց այս բոլորն եկաւ ոչնչացնելու ռուսական խարդախ քաղաքականութիւնը։

Մտնենք տասնիններորդ դարը։

Շեմքին՝ Ներսէս Աշտարակեցին է կանգնած։ Ռուսաց տիրապետութեան համար նա այնքան բան արաւ, որ չէր անի և ոչ մի ռուս։ Սպասում էր որ Հայաստանն իրան խոստացածը կըստանայ։ Բայց սպասածի տեղ ստացաւ... աքսոր։

Հարցը դժուարացաւ։ Արևելեան Հայաստանը ձեռքից գնացած էր համարվում։ Ցոյց տրվում էր Արևմտեան Հայաստանը, Թիւրքաց Հայաստանը։ Այդտեղ, հարստահարութիւնների, զրկանքների դժբախտ հողի վրայ, պիտի ծիլ բռնէր Հայի ազատութեան և անկախութեան տենչանքը։

Դուրս եկաւ Աւարայրի Բլբուլի քաղցրիկ երգիչը, Հ. Ալիշան, Ս. Ղազարի կղզուց գեղգեղեց աւերակ Հայաստանի անկախութեան առաջին մեղեդին։ Եւ այնուհետև եկաւ մեր գրականութեան մի շինարարական հարուստ ու շքեղ շրջանը—հայրենասիրական բանաստեղծութիւնը, արձակ ու չափածոյ։ Խրիմեանը «Արարատեան Հրաւիրակի» միջոցով կանչում էր Հայ երիտասարդութեանը։ Խորէն Նարպէյը երգում էր.

Ես աւերն հայրենեաց երգեմ մեզ, երգէն
Հայաստանն այցեմ կարօտ։

Պէշիկթաշլեանը Վանի ծովակի բաղանով տխուր-մելամաղձիկ ասում էր թէ երկինքը դեռ գոց է և արշալոյսը հեռու է։

Հ. Արսէն Բագրատունին մեծահամբաւ «Հայկ Դիւցազն»-ն էր գրում՝ անկախ Հայաստանը հովուական գեղօնի մէջ ներկայացնելու համար։ Գամառ-Քաթիպան լուսնին էր խնդրում պարզել թէ «ինչպէս կրաւ Հայ ազգի գահը»։ Իսկ Րաֆֆին Աղթամարի ծովի ափին թախծալի հարց էր տալիս.

Երբեմ գալու է մի օր ժամանակ
Տեսնել Մասիսի գլխին դրօշակ։

Գալու է, այո՛, եկել է իսկ, պատասխանում էր պօլսեցի Հայը Հէյնքեար-Իսկէլէսիի դաշտում իր Սահմանադրութեան տօնը կատարելիս։ Ի՜նչ խրոխտ ու յաղթական երգեր, կոչեր, յոյսեր ու ապաւինքներ այրեցած Մայր-Հայաստանին դրուաթուղ հրեշտակի թևերի վրայ։ Ահա եկել է, ահա լուսացել է ազատութեան օրը և սգաւոր մայրը պիտի դառնայ ծիրանազգեստ դշխոյն։

Այդ յոյսերի մէջ Զէյթունն ապստամբուեց։ Եւ ամբողջ հայութիւնը ծափ զարկեց, հրճուանքով ողջունեց հայկական անկախութեան փոքրիկ և մեծ միջնաբերդը։

Էլ չխօսենք բեմի մասին, չխօսենք վէպի ու ողբերգութեան մասին։ Ամբողջ Հայոց պատմութիւնն իր թագաւորներով, իշխաններով ու հերոսներով այնտեղ էր տեղափոխուել՝ Հային ներկայացնելու համար նրա վաղեմի, կորցրած անկախութիւնը։ Եւ ո՜րպիսի խանդաղատանքով, ոգևորութեան ինչ ջերմ արցունքներով էր այդ բոլորն ընդունվում հասարակութեան կողմից։

Եւ յանկարծ իրագործուելու նշաններ է տալիս Հայի դարաւոր ցնորքը։ 1878 թ. փետրվարի 19-ին Սան-Ստեֆանօի դաշնագրութիւնն էր ստորագրվում, իսկ մի ամիս թէ աւել անցած՝ Խրիմեան Հայրիկը տանում էր 16-րդ յօդուածն Եւրոպա՝ խոստացածից աւել մի բան ստանալու համար։ Դիւանագիտական ժողովարարութիւնը Հայ հոգևորականն սկսեց Իտալիայից։ Հռոմում պէտք էր ներկայանալ արտաքին գործերի մինիստրին, բայց նրա նախասենեակում շատ սպասել տուին հայոց պատուիրակին։ Գ. Մինաս Չերազը, Հայրիկի քարտուղար, այս սպասումից դժգոհած իր մտքի մէջ, իբրև վրէժ, ներկայացնում էր այն մօտիկ ապագան, երբ իտալական մի որևէ պաշտօնեայ հարկադրուած կը լինի այսչափ սպասել Հայաստանի արտաքին գործերի մինիստրի նախասենեակում։

Հայը բախտ չունէր։ 16-րդ յօդուածը դարձաւ 61-րդ յօդուած։ Բայց էլի չյուսահատուեց յամառ սպասող Հայը։ Ներսէս պատրիարքը նոր ժամանակների մարգարէ հանդիսացաւ, իր պատմական ճառի մէջ Հայերին հրաւիրելով Հայաստան գնալ։

Ու գնացին հատ-հատ, խմբերով, անընդհատ, տարէց տարի, շարան-շարան։ Մարտ բոլորեց Հայաստանի հողի վրայ, ու քանի քանիները, Վարդան Գօլօզեանից սկսած, իրանց երիտասարդական տաք գլուխները դրին հայրենի հողի վրայ, իրենց ազնիւ և մաքուր սրտերը զոհեցին։ Հաշուելն անկարելի է հերոսներին, ասենք մի խօսքով որ Հայ ազգը քառասուն տարի ողջակիզում էր իր երիտասարդ, թարմ սերունդը 61 յօդուածն իրագործելու համար։ Ի՞նչ կար նրա մէջ։ —Որոշակի ոչինչ, բայց հայ մարտիկը տեսնում էր նրա ետևում Հայ հայրենիքի անկախութիւնը։

Հազարներով են հիմա, որ պառ են իրանց գերեզմաններում մէջ, բիւրաւորներ են այնպիսի զոհեր րոնք գերեզմանի ու յիշատակի ժանացան։ Մորթուեց ամբողջ Հայ ղովուրդը։ Եւ քանի անգամ։ 18 1895—1896-ին, 1904-ին, 19 Ժողովուրդը գնում էր իր առա ների ետևից, և առաջնորդներն վում էին ժողովրդի հետ։ Քրիստ Միքայէլեանը, Հայի անկախու անկեղծ, ֆանատիկոս զինուորը թել կորաւուեց Սոֆիայում ռու յանդուգն իր ձեռնարկութեան եանքով։

Իսկ նրանք, որոնք համաշխար պատերազմի ընթացքում զոհու Հարիւր հազարներով է նրանց նահատակներ հայրենի անկախու Նրանց արիւնը դեռ թարմ է, մայրը հողը չէ ծծել անհետացր թերցող, գլխարկդ հանիր նրանց յիշատակի առաջ։ Այդ դէզ առ դէզ տուած դիակները, այդ տանջ մահով անշնչացածները, այդ կիներն ու աղջիկները, այդ ցրած անմեղ երեխաները, որոնք այսօր դեռ սպասում են իրանց տուութեան...

Այսպէս գնացին բիւրաւոր և երազած անկախութիւնը սաւ։ Դարերից ի վեր Հայոց ա ազատարար Ֆրանկներին էր սպա իսկ Ֆրանկները շատ ուշացան։ միայն նրանք եկան և... ահա Հայաստան կայ երկնքի տակ։

Փոքր է նա, խեղճ է նա, է սովից ու հիւանդութիւններից։ Հայաստան է, Անկախ Հայ Պատմութեան հրաշքն է. սիրեց բան, Հայեր։

Արդարութիւնն ամբողջովի տարուած,—այս ճիշտ է։ Հ նում շատ ու շատ նուիրական կան, որոնք դեռ չեն մտնում Հայաստանի մէջ։ Մենք ունինք պարական, ուր Հայ ազգն է կ կերպուել, միացել ու հաւաքու մութեան ասպարէզ իջնելու Մենք Արածանի ունինք,

Կիրակի, փետրվարի 15-ին,

Արտիստական դահլիճում Վրաստանի Հայ Ժող. Կուս. Կենդրոնական Կոմիտէի նախաձեռնութեամբ կը կայանայ

ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

դասախօսէ Ս. Ս. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆԸ (Նախկին արդարադատութեան մինիստր Հայաստանի)

ԾՐԱԳԻՐ

1. Հայաստանի այժմեան վիճակը՝ տնտեսական, պարէնաւորման, ֆինանսական և քաղաքական-վարչական տեսակէտից.
2. Հայկական դատը և նրա ներկայ վիճակը.
3. Թէ ինչպէս կազմակերպել, մինչև Սահմանադիր Ժողովը, Հայաստանի Հանրապետութեան բարձր մարմինները՝ պարլամենտ և կառավարութիւն.
4. Հայաստանի քաղաքական և տնտեսական հեռանկարները։

Դասախօսութեան սկիզբն է $11^1/_2$ ժամ. ցերեկւայ։

Տոմսակները վաղօրօք կարելի է ստանալ Հայ Ժող. Կուս. բիւրօյում (Գանովսկայա փ. տուն № 3), իսկ դասախօսութեան օրը դահլիճի մուտքում։

...քին գործերի մինիստրներին, որ ինքը ճանաչում է այսուհետև Անդրկովկասեան այդ երեք հանրապետութիւնների անկախութիւնը։

Այդ քայլը գեն. Դենիկինը արաւ նրանից յետոյ միայն, երբ դաշնակիցները ճանաչեցին երեք հանրապետութիւնների կառավարութիւնները de facto։

Լուրերի համաձայն գեն. Դենիկինը շուտով բանակցութիւններ է վարելու առաջին հերթին Ադրբէջանի և Վրաստանի հետ տնտեսական պայմանագիր կնքելու։

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԸ ԵՒ ՎՐԱՍՏԱՆԸ

Յունվարի 31-ին խորհուրդների Ռուսաստանի արտաքին գործերի մինիստր Չիչերինը մի պաշտօնագրով յանուն Վրաստանի արտաքին գործերի մինիստր Գեգեչկորիի, առաջարկեց, որպէսզի Վրաստանը զինուած ուժով հանդէս գայ Կամաւորական բանակի դէմ։

Գեգեչկորին փետրվ. 7-ին պատասխանելով Չիչերինի պաշտօնագրին, յայտնել է թէ Վրաստանը [illegible] չէզոքութիւն ռուսաստանի քաղաքացիական կռուի հանդէպ և արտաքին ուժերի հետ նոյն յարաբերութիւն է պաշտպանում [illegible] ...խալոտի Վրաստանի դէմոկրատական հանրապետութեան անկախութիւնը, որ Վրաց ժողովուրդը պատրաստ է պաշտպանել մինչև իր արեան վերջին կաթիլը։

Միաժամանակ Գեգեչկորին մատնանշում է թէ վրաց կառավարութիւնը դէմ չէ եղբայրական յարաբերութիւններ սահմանելու Խորհուրդների Ռուսաստանի և Վրաստանի միջև՝ վերջինիս համար ընդունելի պայմաններով։

ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ ՂԱՐԱԲԱՂՈՒՄ

Մահմեդականների սարքած դազանային կոտորածները Ագուլիսում Ղարաբաղի հայութեան մէջ թողել է շատ ճնշիչ գրգռուած տրամադրութիւն։

Շրջանի մի քանի տեղերում սկսուել են յուզմունքներ։

Դրութիւնը յղի է վերին աստիճանի բարդ հետևանքներով։

Գլուխ է բարձրացնում յուզուած ժողովուրդի՝ մէջ աւազակաբարոյ տարրին շրջանից ընդմիշտ արտաքսելու տրամադրութիւն։

Ցամենայն դէպս Ղարաբաղի խնդիրը մօտ է իր լուծման։

Գեներալ-նահանգապետ Սուլթանովը Շուշու հայկական թաղամասից փոխադրուել է թուրքական թաղը։

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

※ Տեխնիկական մի քանի անճարութիւնների պատճառով «Մշակի» այս համարը հրատարակվում է երեքշաբթի օրը։ Հետևեալ համարները լոյս կը տեսնեն կանոնաւորապէս երկուշաբթի օրերը։

※ «Մշակ» լրագրի վերսկսման առիթով, վաղը, չորեքշաբթի, փետրվարի 11-ին, երեկոյեան ժամի 8-ին, Թիֆլիսի Քաղաքային Վարկի Ընկերութեան շինութեան մէջ տեղի կունենայ երեկոյթ գրական-երաժշտական բովանդակութեամբ։

※ Ներքին գործերի մինիստրի կարգադրութեամբ փակուել են «Լեհական», «Առևտրա-արդինաբերական» և «Գրական-գեղարուեստական» ակումբները ազարտ թղթախաղերի պատճառով։

※ Մարտի 1-ից Թիֆլիզում վերացւում է պատերազմական դատարանը։

※ Թիֆլիսում սաստիկ տարածուած են բծաւոր տիֆ և [illegible] համաճարակները։

※ Այսօր Ռուսաստանից եկած յայտնի փաստաբան Մանդելշտամը դասախօսելու է յօգուտ Վրաստանի երկաթուղու մարքսիստների կոմիտէի «բանւոր դասակարգի անտեսական քաղաքականութիւնը ներկայումս» թեմայով։

※ Թիֆլիսի քաղաքային վարչութիւնը որոշել է քաղաքում բանալ պարենաւորման կրպակներ։ Այդ տեսակ կրպակներ բացուել են գլխաւորապէս քաղաքի ծայրամասերում։

※ Նախատամատոյց ընկ. գրասենեակից ձրիաբար տրվում է հայ ծխական աղքատ դպրոցներին «Ղևոնդ երէցը օրհնում է Վարդան զօրավարի զօրքը» պատկերը աշակերտ-աշակերտուհիներին բաժանելու համար։ Նոյն պատկերից ուղարկուելու է և Հայաստանի աղքատ դպրոցների համար։

※ Համաձայն Թիֆլիսում 1919 թ. մարտին կայացած Նախատամատոյց ընկ. անդամների ընդհանուր ժողովի որոշման, Նորահաստատ Հայաստանի վերաշինութեան ընկերութեան կանոնադրութիւնը (Նախատամատոյց ընկ. և Հայաստանի վերաշինութեան յանձնաժողովի միութիւն) ժամ. խորհրդի կողմից ուղարկուեց Երևան հաստատելու համար։ Սակայն Երևանի շրջ. դատարանը զանազան ձևական պատճառաբանութիւններով մինչև օրս չէ հաստատել կանոնադրութիւնը։

※ Կիրակի, փետր. 8-ին, Թիֆլիսի հայ հոգևորականութեան նախաձեռնութեամբ տեղի ունեցաւ Վանքի ս. եկեղեցում պատարագից յետոյ, հանդիսաւոր հոգեհանգիստ հայ մարտիկների յիշատակին՝ Հայաստանի անկախութիւնը ճանաչվելու առիթով։ Պատարագին և հոգեհանգստին ներկայ էր առաջնորդ Մխիթար եպիսկոպոսը։ Օրվայ պատշաճ խօսք ասացին պատարագիչ հայր Խուցեանը և Սարգիս քահ. Երզնկեանը։ Եկեղեցում կար բաւականին հասարակութիւն։

※ Հայկական ակումբի անդամների տարեկան ընդհանուր ժողովը չը կայացաւ և յետաձգուեց առաջիկայ կիրակի օրվան։ Ակումբը 1919 թ. ունեցել է զուտ արդիւնք 121011 ռ. 70 կ. որից մի մասը յատկացվելու է բարեգործական և կուլտուրական նպատակների։

※ Վրաստանի Հայոց Ազգային Խորհրդին կից հաստատուել է յատուկ մարմին Ախալքալաքի հայ աղքատ գաղթականութեան համար։

Մարմնի մէջ մտնում են Հ. Ա. գդ. Խորհ. Վրաց պարլամենտի և Հայ Գիւղատնտեսական Ընկ. կողմից մի մի ներկայացուցիչ։

Հաստատուած մարմինը նպաստ է խնդրել հայոց և վրաց կառավարութիւններից և Ամերիկեան կոմիտէից։

Կիրակի, փետրվարի 8-ին, «Ֆրասկատի» ճաշարանի շինութեան մէջ կայացաւ մայրութեան և երեխաների խնամատար ընկերութեան կազմակերպած «Աշխատանքի վիճակախաղը»։ Ներկայ էին Վրաց կառավարութեան նախագահ Ժորդանիան, Բրիտանական կոմիսար Ուօրդրոպը, ժողովրդական գվարդիայի պետ Ջուղելին, Վրաստանի Հայոց Ազգային Խորհրդի նախագահներ Թումեան և Երզնկեան, և այլն։ Մեծ ոգևորութեամբ խմուեց Ժորդանիայի կենացը։ Եղան շատ կամաւոր նուիրաբերութիւններ. օր. Եղիա Մայիլեանը նուիրաբերեց մօտ 30,000 րուբլի։

Քաղաքում տարածված այն լուրերը թէ Քաղաքային Վարչութիւնը մտադիր է գրաւել բոլոր էլեկտրական կայարանները, իրականութեանը չեն համապատասխանում։

※ Վրաց Ներքին գործերի մինիստրը առաջարկել է տպարանատէրերին և լիտոգրաֆատէրերին ճշգրիտ կատարել կառավարութեան դեկրետը և ուղարկել մինիստրութեանը ամեն մի տպագրուած հրատարակութիւնից 2-ական օրինակ՝ տպագրութիւնից անմիջապէս յետոյ։

※ Զինուորական մինիստրի կարգադրութեամբ աւելացրված է զօրքի օրապարէնը։ Այսուհետև ամեն մի զինուորի պահպանութիւնը արժենալու է 25 ռ. 33 կ. օրական։

※ Երկրագործութեան մինիստրի տեղեկութիւնների համաձայն, սերմացուի սուր կարիք ունեն Ռաճայի, Քութայիսի, Ախալքալաքի և Ախալցխայի գաւառները։ Մինիստրը խնդրում է կառավարութիւնից գումար՝ գնելու մանուֆակտուրա և այլ մթերքներ, որոնք փոխանակուելու են սերմացուով յիշեալ գաւառների համար։

※ Նոյն մինիստրի տեղեկութիւնների համաձայն, Վրաստանում 1920 թ. ցանքսերի տարածութիւնը անհամեմատ աւելի մեծ կլինի, քան անցեալ տարի էր։

※ Ժող. լուսաւորութեան մինիստրութիւնը մշակում է Վրաստանի ազգային Թանգարանի նորմալ շտատի և ծախքերի նախահաշիւը, ծախքերի գումարը 1 կէս միլիոն ռուբլուց աւելի է տարեկան։

— Վրաց կառավարութեան նախագահը ստացել է շնորհաւորական հեռագիր Ջըլդըրի մահմեդական ազգաբնակութիւնից Վրաստանի անկախութիւնը դաշնակիցներից ճանաչվելու առիթով։

— Բաթումի քաղաքային ընտրութիւնները նշանակվել են փետր. 29-ին։ Ընտրական ձայն ունեն 12,000 մարդ, որոնցից 4000-ից աւելին վրացիներ են, յետոյ հայեր, ռուսներ, յոյներ և այլն։

ՕՐՎԱՅ ՆՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Բագուի ռադիօ կայարանի տեղեկութիւնից երևում է թէ վերջին օրերս Մոսկվան Լոնդոնի հետ փոխանակում է գաղտնի տառերով ռադիօ-բանակցութիւններ։

✖ Նովօչերկասկում տիֆից մահանալով անշուք թաղուել է Պետական Դումայի անդամ և յայտնի միապետական գործիչ Պուրիշկևիչը։

✖ Ռուս-էստօնական համաձայնութիւնից յետոյ շուտով այդպիսի համաձայնութիւն կապուելու է Ռուսաստանի և Լեհաստանի միջև։ Այդ մարզով տեղի ունեցող բանակցութիւնների օգտին է արտայայտուել Լլոյդ-Ջորջը։

✖ Բոլշևիկների զօրքերը շարունակում են իրանց առաջխաղացումը Հիւսիսային Կովկասում։ Ներկայումս կատաղի կռիւներ են Նովօչերկասկի շրջանում։

✖ Գեն. Դենիկինը Եկատերինոդարում հանդէս եկաւ ընդարձակ ճառով Թերէքի, Կուբանի և Դոնի կոզակների կենդրօնական համագումարում (Կրուգ)։ Այդ ճառից յետոյ Կամաւորական բանակի և կոզակների միութիւնը դարձել է հնարաւոր։

✖ Դաշնակիցները պահանջել են հոլլանդական կառավարութիւնից, ի թիւս այլոց, յանձնել նաև էքս կայսր Վիլհէլմին։ Գերմանացի յայտնի գրող Կաուցկին առաջարկում է աքսորավայր նշանակել Վիլհելմի համար Սումատրա կղզին։

✖ Նովօչերկասկում է գտնվում Բուրցէվը։

✖ Ղզլարը և Ս. Խաչը նորից կամաւորական բանակի ձեռքումն են։ Ռօստովի վիճակի մասին հաստատ տեղեկութիւն չկայ։

✖ Գեն. Դենիկինին կից գտնուող կառավարութեան գլուխ է նշանակուած գեն. Բոգաեվսկին։

— Պրագայում կաթոլիկ հոգևորականութեան համագումարը 140 ձայնով ընդդէմ 60-ի որոշել է անջատուել հռոմա-կաթոլիկ եկեղեցուց և կազմել չեխ-ազգային եկեղեցի։

✖ Լոնդոնում ներկայումս տեղի են ունենում խորհրդակցութիւններ այն միջոցների մասին, որոնցով խափանուելու է բոլշևիկների պրօպագանդան մահմեդական ժողովուրդների մէջ։

✖ Արգենտինեան 200 միլիոն պեսոյ ոսկի է յատկացրել Ֆրանսիայի, Անգլիայի և Իտալիայի կառավարութիւններին՝ հացահատիկ գնելու համար Արգենտինայում։

✖ Բուլղարիայում տնտեսական տագնապը շարունակվում է։

✖ Իտալիան դէմ է Ալբանիայի անկախութեան։

✖ Ստոյգ տեղեկութիւնների համաձայն, Եապոնիան վճռել է գրաւել Սիբիրը։

✖ Ֆրանսիական լրագրները յաճախում յարձակվում են շվէդական գիտութեանց ճեմարանի վրայ, որ Նոբէլեան մրցանակը քիմիայի համար յատկացրեց գերմանացի քիմիկոս Գաբբէրին, որ հնարել է խեղդող գազերը։

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Երևանից եկողների ասելով, այնտեղ սպասվում է Հայոց Ազգային Պատուիրակութեան նախագահ Պօղոս Նուբար-փաշան։

Նրա գալուստը կապում են Միացեալ Հայաստանի ճանաչման հարցի հետ, որ տեղի ունեցաւ վերջերս, համաձայն տակաւին մասնաւոր աղբիւրի, դաշնակիցների կողմից։

—

Հայ կառավարութեան անդամներից մի քանիսը ներկայացրել են հրաժարականի խնդրագրեր։ Արդէն հրաժարուած մինիստր Գիւլխանդանեանից յետոյ խօսվում է ուրիշ մինիստրների հրաժարականների մասին։ Այսպիսով անխուսափելի է դառնում մինիստրական ճգնաժամը։ Հաղորդում են թէ հաւանօրէն նոր մինիստրութիւնը կը կազմուի կօալիցիօն հիմունքներով Նուբար-փաշայի և Թիւրքահայերի ներկայացուցիչների մասնակցութեամբ։

—

Ալեքսանդրապօլում և Կարսում բացվում են շրջանային դատարաններ։

—

Երևանում, մի խումբ հայ էսդէկների նախաձեռնութեամբ, գլխաւորապէս «Մշակի» նախկին աշխատակիցներից կազմվել է «Հայաստանի սօցիալ-դեմոկրատների [illegible] Ծոփք—2, Թէյան—2, [illegible] ծրագիրը։

—

Խնամատարութեան մինիստրը կառավարութիւնից խնդրել է գումար Միջագետքի հայ գերիների փրկութեան համար, որոնք գտնվում են մահմեդականների մօտ։

...ցւում, Հայ ազգի առաջին իսկ օրերից, սիրելի անուն, որ Հայոց պատմութեան օրրանն է կազմում։ Այդտեղ, այդ մեծ գետի վրայ է մեր Տարօնը, որ կոչվում էր «Հայոց Տուն» որովհետև իսկապէս այդ տանն է ապրել Հայ ստեղծագործական միտքը։ Մենք ունենք Խարբերդի սքանչելի դաշտը, Բուլանըխից արդէն անկախ Արարատեան դաշտին։ Վերջապէս Արևմտեան Եփրատ ունենք մենք, որի ափերում մի ժամանակ մեր Անահիտի սպիտակ ցուլերն էին արածում։ Ունենք Ճորոխի ակունքներ։ Ունենք Կարին ու Դերջան, Երզնկայ ու Կամախ և այլ շատ սիրուն ու սիրելի անուններ։

Հայի անկախութիւնն առանց դրանց լրիւ չի լինի, երջանիկ չի։

Այս այսպէս է, այո։

Բայց սիրենք մեր հիմիկուայ Անկախ Հայաստանը, այն, որ այլևս ցնորք չէ երազական, այլ փաստ է օրուայ լոյսի մէջ, մարմին և արիւն, սիրենք և այն հարազատները, որոնք այսօր դուրս են մնացել, իրանք իրանց անգամ, կը մեռնան, կը բոլորեն, կամաղջացնեն Հայ ընտանիքը մինքան ու մութ փարերից յետոյ, մինքան [illegible]րինից ու անէծքից յետոյ։

Լէօ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Գրականութի՞ւն... Այսպիսի ժամանակ... Հանաք էք անում՝ գրականութեան խօսք սկսելով։

Այո, գրականութիւն... Այն էլ Հայոց գրականութիւն... Մենք նրան ենք որոնում առանց հանաքի, առանց ծաղրի...

Ո՞ւր է նա...

«Մշակը» յամառօրէն այսպիսի վերնագիր պիտի պահէ իր էջերում և այդ վերնագրի տակ Հայոց գրականութեան ցաւերը պիտի ներկայացնէ, հետևաբար և գլուխ չունի Հայ գրականութեան սև ու վաղը քաշելու։ Բայց գիտենք և այն, որ դեռ շատերը կան Հայ գրողներից, այսօր էլ հաւատարիմ իրանց կոչման, զոհ իրանց կոչման, որոնք զգում են իրանց վտարուած հասարակական և ազգային ասպարէզներից, «աւելորդ մարդիկ» դարձած։ Այսօր նրանք ճխլուած ապրելու հոգսի տակ։ Ապրելու հոգսը միշտ է եղել ծանր ու դաժան։ Բայց դաժան, անգութ, զարհուրելի այն աստիճան՝ ինչպէս այժմ, երբեք չէ եղել։ Հայ գրողը, անտապահով, միշտ նեղուկի կարօտ, այսօր, սոսկ գլուխ պահելու համար, լքել մոռացել է ամեն ինչ, իր բոլոր ուժերը լարել է սովից չմեռնելու համար։

Եւ մենք մնացել ենք առանց գրականութեան։ Քրդերի բախտակիցն ենք դառնում։ Հայոց գիրքը, դարերի այն հսկայ գործիչը, որ Հայութիւն է պահպանել, անհետանում է այսօր, ջնջվում է մարդկանց յիշողութիւնից անգամ։

Հայերէն գիրք... Մի ժամանակ տեսում են թէ եղել է այդպիսի մի հրաշք։ Այժմ ոչ ոք չէ հաւատում հրաշքին։

Այս աղէտը վաղուց էր պատրաստվում մեր մէջ։ Դեռ պատերազմի նախընթաց տարիներում, երբ ոչինչ չէր փոխուել աշխարհում, Հայ մտաւոր անդաստանը գնալով ամայանում էր և հայերէն գիրքն աւելի ու աւելի սակաւ էր երևում Հայ ընթերցողի ձեռքին։

Չասենք, ուրեմն, թէ միայն յեղափոխական դաշնակցութիւնները, օսմանեան արշաւանքները, սովն ու ահռելի թանգութիւնն էին որ գերեզման փորեցին Հայոց գրականութեան համար։

Այդ գերեզմանի տխուր ուրուականը վաղուց էր երևում։ Հայոց գրականութիւնը մահամերձ էր վատուժութիւնից, արեան պակասութիւնից։ Եւ հասկանալի է որ այդ դրութեան մէջ տառապող մի մարմին չէր կարող դիմանալ մեր օրերի ահեղ [illegible] և սասանեցնող հարուածներին։

Կուլտուրական արժէքները շուտ կորցրեց մարդկութիւնը։ Բայց հայութեան կորցրածը նրա ամենամեծ կուլտուրական արժէքն էր, առանց որի նա չէ կարողացել ապրել և չպիտի կարողանայ ապրել։

Աղէտը նկարագրելու առիթներ մենք շատ կունենանք։ Այսօր թող մեզ միքիչ զբաղեցնէ հիմնական հարցը — ինչի՞ց է գալիս մեր հերոսի մահը։

Վաղուց է նկատուած, հարիւրներն ու հազարներն են նկատել որ հայ ժողովուրդը չէ ըմբռնում իր գրականութեան ամբողջ նշանակութիւնը։ Նա կէս սիրում է կարդալ, կէս սիրում է իր գրողներին յարգել ու մեծարել, բայց նրա համար նշանակութիւն չունի թէ ինչ պայմաններ են հարկաւոր գրականութիւնը կանոնաւոր զարգացող, առողջ մի օրգանիզմ դարձնելու համար։ Տուր նրան գիրք որ կարդայ, և տուր լաւը։ Նա շատ պահանջկոտ է, շատ է սիրում պահանջկոտ լինել։ Բայց թէ ինչպէս կը տաս գիրքը,— այդ գրեթէ բոլորովին նրա բանը չէ։ Քաղցած կը լինես դու թէ կուշտ, մուրացկանութեամբ կը լինես հրապարակչական միջոցներ գտած, պարտքով-պատուհասով հեղինակ թէ ոչ — այս բոլորը միևնոյն էր ընթերցող հասարակութեան համար։ Եղի՛ր ինչ ուզում ես, Հայ գրող, ապրի՛ր ինչպէս ուզում ես, ինչպէս կարող ես, բայց արտադրի՛ր լաւ, արտադրի՛ր գեղեցիկ, որպէսզի մենք իրաւունք ունենանք քեզ համեմատել Լ. Տոլստոյի, Բայրընի, տեղն եկած ժամին — ինչո՞ւ չէ — և Շէքսպիրի հետ։

Ահա ինչից էր առաջանում հայոց գրականութեան տրագեդիան։ Աշխատանքի ապահովութիւն չկար, աշխատանքի պաշտպանութիւն չկար։ Ոչնչով չէր խրախուսվում աշխատանքը։ Հայերէն գիրքը մի անարժէք բան էր։ Հայ հեղինակը ոչինչ չէր տեսնում իր երկունքի պտուղներից։ Նրան թալանում էին վաշխառուները, նրա աշխատանքը չէր գնահատվում հաշուի չէր առնվում։

Հայութիւնը համարվում էր ամենահարուստ ազգութիւնը գոնէ Կովկասում։ Միլիոններ ծախսել, շքեղ ու առատ ապրել, փողը կուշտ լցրած՝ նա կարող էր և սիրում էր։ Բայց հէնց որ բանը գալիս էր հայերէն գրքին, նա, այդ ամենափառաւոր ժողովուրդը դառնում էր մուրացկան, մուրում էր գրողից, և մուրացողները տասը չէին, հարիւրները չէին...

Հասկանալի է որ աշխատանքի այս տեսակ արհամարհուած անապահով, մուրացկանական դրութիւնը սպանիչ պիտի լինէր աշխատանքի համար։

Եւ նա վերջիվերջոյ սպանեց։ Ուրիշ կերպ չէր էլ կարող լինել մի հասարակութեան մէջ, ուր դեռ կենդանի է այն վայրենի հասկացողութիւնը թէ մեղք է փողով գիրք ձեռք բերելը։

Այս մեծ դժբախտութիւնը վաղուց է զգացուած հայոց գրական շրջաններում։ Եւ վերջին 40 տարիների ընթացքում շատ ձեռնարկութիւններ են կատարուել՝ դրութիւնը փոխելու, գրական աշխատանքն արժէք դարձնելու համար։ Սակայն միշտ էլ բոլոր ջանքերն եկել բաղխել են այն անընկճելի հանգամանքին, որ այդպիսի բան կարելի է սկսել միայն բարեգործութեան միջոցով, միայն հարուստների նուէրներին, աստուածասէրների կտակներին, պարահանդէսներին, թատրոնական ներկայացումներին և այլ այսպիսի սրտաշարժ խնդրուածքների ձեռներին աչք դնելով։

Բանից ոչինչ չէ դուրս եկել։ Մի որևէ ոսկու տոպրակ, իր մեղաւոր հոգին Գաբրիէլ հրեշտակապետին կամ նրա գործակատարներից մէկին յանձնելուց առաջ, լսել էր իր համար աշխարհից հեղինակութիւն կազմող տէրտէրներին և ժամի, քառասուն պատարագի, մինչև աշխարհի վերջը տեւող հոգեհանգիստների համար տուել է մեծամեծ գումարներ։ Բայց գիրք, գրականութի՞ւն... Ինչ գործ ունին նրանք մեր Զամբախոֆները..

Առեղծուածը մնաց անլուծելի։ Եւ հայոց գրականութիւնն սկսեց գերեզմանի ճանապարհը բռնել։

Բայց յանկարծ մի մեծ փոփոխութիւն տեղի ունեցաւ Հայ ժողովրդի ճակատագրի մէջ։ Ծնուեց Հայոց Հանրապետութիւնը, պետական կեանքի հիմերը դրուեցին.— սեփական բիւջէ, միլիոնների ծախսեր, մինիստրութիւններ, պարլամենտը։ Ոչինչ չէր պակասում։ Չէին պակասում մանաւանդ յայտարարութիւններ թէ Հայաստանը դեմոկրատական հանրապետութիւն է։ Այս նշանակում էր թէ ամբողջ կառավարութիւնն աշխատանքի պաշտպանը պիտի լինի, պիտի աշխատանքն ապահովէ, նրա զարգացումը խրախուսէ։

Նորից կենդանանալ սկսեցին գրականութիւնն ապրեցնելու յոյսերը։ Այս անգամ արդէն անկասկած էր որ վաղեմի նպատակը կ'իրագործուի։ Ոչ այլևս բարեգործութիւն, այլ իրաւունք, ոչ այլ ևս ազնիւների շնորհը, այլ աշխատանքի ապահովութեան պարտաւորութիւնը։

Եւ տօն էր սկսվում հայոց դժբախտ գրականութեան խարխուլ ցուրտ խրճիթում։

Անցեալ տարի ժողովներ եղան, մի ընդարձակ թուղթ խմբագրուեց և Հայոց կառավարութեան ուղարկուեց, որի մէջ առաջարկվում էր հիմնել կառավարական մի առանձին բաժին (դեպարտամենտ) գրականութիւնն, արուեստը, գիտութիւնը խրախուսելու, պաշտպանելու և զարգացնելու համար։ Թուղթը ծածկուեց բազմաթիւ ստորագրութիւններով և ուղարկուեց Երևան։

Սակայն բանից դուրս եկաւ, որ աշխարհն ամբողջովին կարող է փոխուել, բայց Հայ գրականութեան, արուեստի բախտն անփոփոխ է մնում։ Սեփական կառավարութիւն ունենալն էլ չը կարողացաւ փոփոխութիւն մտցնել գրական աշխատանքի վերաբերմամբ կազմուած վայրենի հասկացողութեան մէջ։

Հանրագիրը գնաց հասաւ Երևան, բայց ոչ մի ուշադրութեան չարժանացաւ և ամենայն հաւանականութեամբ Հայ նորակազմ բիւրոկրատիայի արխիւները միայն հարստացրեց։ Երևանում բանկէտների մասին են մտածում և ժամանակ չունին հայ գրականութեան մասին մտածելու։

Կայ աւելի վատը, եթէ կամենանք աւելի սարսափելին։ Հայաստանի անկախ հանրապետութեան առաջին գործերից մէկն էր վաւերացնել հայկական այն հասկացողութիւնը թէ մեղք է փողով գիրք առնելը։ Գիրք ուզում է Հայոց կառավարութիւնը, բայց ձրի, անվճար, իբրև բարերարութիւն։

> Ողորմութիւն արէք, պարոն,
> Անտուն, անտէր աղքատին...

Նորերումս Հայաստանի հանրապետութեան մինիստրը մի կոչ տպագրեց լրագրներում, որի մէջ յայտնում էր թէ 250 գրադարան է բաց անում Հայաստանում և խնդրում էր բարեսէր մարդկանց գրքեր նուիրել այդ գրադարանների համար։

Եւ այսպէս անողը մի կառավարութիւն է, որ միլիարդից աւել բիւջէ ունի։

Անմահ Պարոնեան, կարծո՞ւմ էիր երևակայել թէ [illegible] ազնիւներին դիմողի դրութեան մէջ կը լինի ոչ այլևս մի խեղճ ու կրակ «մեծապատիւ մուրացկան», մի աղքատ խմբագիր, այլ մի ամբողջ կառավարութիւն...

Իսկ դու, բախտի խորթ զաւակ Հայ հեղինակ, տար քո գիրքը կամ նուէր թափիր, թող ալիքները վէտ-վէտ տանեն Կասպից ծովը, կամ փութով ծախեցէք պանրավաճառներին։

Նրանով դուք միջոց տուած կը լինէք Հայաստանի հանրային կրթութեան մինիստրութեան խնայել Երևանի պետական գանձարանից այնքան փող, որ բաւական կը լինի Խորումբուլաղում մի նոր բանկէտ սարքելու համար։

Լ.

ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՌՈՍՏՈՎԻ ՍԱՐՍԱՓՆԵՐԸ

Մի լեհացի սպայ, որը փախել է Ռոստովի կռիւներից և նոր է հասել Թիֆլիզ, սարսափելի բաներ է պատմում Ռոստովի մասին։ Այս վերջին կռիւների ժամանակ Ռոստովը մի քանի անգամ է ենթարկուել թալանի և աւերումների։

Առաջին անգամ սոսկալի թալաններ ու և բռնութիւններ կատարել են գեն. Դենիկինի կամաւորները, իսկ յետոյ բոլշեւիկները։ Կամաւորականներից մի մասը գլխաւորապէս սպաներ, չեն կարողացել ժամանակին հեռանալ Ռոստովից։ Բոլշեւիկները շրջապատել են քաղաքը ու փակել ճանապարհը դէպի Բատայսկ, և ապա մտել են ներս ու սկսել սոսկալի կոտորած և աւերումներ գործել։

Լեհացի սպայի ասելով Ռոստովի մագազինները և շատ բնակարաններ խալտառ կողոպտուած են, իսկ փողոցները լի են դիակներով, միմիայն սպանուած սպաների թիւը հաշւում են մօտ 18.000 հոգի։ Սարսափներից փախած սպան շատ ջղայնացած է և հոգեկան հանգստութիւնը կորցրած։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Քաղաքական աշխարհ

Գերմանիայի կատարեալ պարտութիւնը համաշխարհային քաոսի անօրինութիւնը առանց դաշնակիցների ձեռքը, որոնք ահա մի տարի է Փարիզում, յաղթողի ամբողջ ուժով, պայմաններ են թելադրում իրանց յաղթուած հակառակորդին։ Ամերիկան վերջին ժամանակներս իրան հեռացրեց փարիզեան խորհրդակցութիւններից ու վճիռներից, այնպէս որ աշխարհի վիճակի տէրեր մնում են Ֆրանսիան, Անգլիան և Իտալիան։ Արդէն ահագին ահագին աշխատանք կատարուել է, հաշտութեան պայմանները արդէն կնքուած են շատ պետութիւնների հետ։ Մնում է Թիւրքիան և նրա ճակատագիրն է որ այսօր որոշւում է Անգլիայի, Ֆրանսիայի և Իտալիայի առաջին մինիստրների առաջին խորհրդակցութեան մէջ։ Ի՞նչ կը լինի այդ վճիռը,—դեռ յայտնի չէ։ Բայց, ինչպէս երեւում է, գէթ մասնաւոր համաձայնութիւն կայացուած է որ Թիւրքիան հեռանայ Եւրոպայի հողից, ամփոփուի փոքր-ասիական այն նահանգներում, որոնք զուտ թիւրքական են։ Նեղուցներն անցնում են պետութիւններին, մտադրութիւն կայ Կ. Պոլիսը դարձնել միջազգային քաղաք։

Այսպէս լուծւում է Արեւելեան արիւնոտ հարցը, որ դարերի ընթացքում մղձաւանջի պէս ծառացած էր քաղաքակիրթ մարդկութեան վրայ։ Այս է համարուել այդ Հարցի արդար լուծման եղանակը 16-րդ դարից սկսած։ Եւ եթէ, այնուամենայնիւ, նա մինչև այսօր անլուծելի է մնացել, պատճառն այն է, որ մրցակից պետութիւնների շահերը շատ հակառակ էին Թիւրքիայում և համաձայնութիւն չէր կայանում։ Այժմ չկայ Ռուսաստանը, որ ամենից անհաշտ մրցակիցն էր, ուստի թւում է թէ հեշտ կայացած պիտի լինի համաձայնութիւնը Թիւրքիան բաժանելու մասին։ Վերջին ժամանակները, սակայն, նկատւում է մի երեւոյթ, որ սպառնում է այս անգամ էլ քանդել համաձայնութիւնը։ Նախ իտալական, ապա և ֆրանսիական մամուլը սկսեց քարոզել թէ Կ. Պոլիսը պէտք է թողնել Թիւրքիային, քանի որ սուլթանը „շարունակում է մնալ մահմեդական աշխարհի խալիֆ։ Ով որ ծանօթ է խալիֆայի պատմութեան, նա իսկոյն կը հասկանայ որ մամուլի այս պատճառաբանութիւնը միանգամայն անհիմն է, քանի որ խալիֆութիւնը, իբրև կրօնական մի հիմնարկութիւն, կապուած է Արաբիայի սրբազան քաղաքների և ոչ թէ Կ. Պոլսի հետ, և թիւրք սուլթանները զէնքի ոյժով են իւրացրել խալիֆի տիտղոսը։ Անգլիական քաղաքականութեան գլխաւոր ջանքը վերջին տասնամեակում եղել է խլել խալիֆայութիւնը Օսմանեան պետութիւնից և վերադարձնել նրա իսկական տէրերին՝ Արաբներին։ Այս բանն էլ արդէն կատարուել է համաշխարհային պատերազմի ընթացքում։

Ուրեմն ինչի՞ նշան կարող են լինել այս ուշացած և անհիմն պատրուակները, սուլթանական խալիֆայութեան մասին։—Երկու բանի նշան.—կամ թիւրքական ոսկիներն են, ըստ սովորականին, գործ անում Իտալիայում և Ֆրանսիայում, կամ թէ դարձեալ նախանձ և մրցակութիւն է առաջանում երեք պետութիւնների մէջ, և այս անգամ էլ Արեւելեան Հարցը չի ստանայ իր վերջնական լուծումը։ Մենք այս բոլորը շուտով կը տեսնենք, որովհետև Թիւրքական հարցըն օրակարգի մէջ է։

Մի բան շատ պարզ է այժմ։ Թիւրքիան բաժանուած է, սարսափելի անդամահատութեան ենթարկուած և այլեւս չի կարող նախկին արիւնարբու բռնակալութիւնը պահել, եթէ նոյն իսկ Կ. Պոլիսն էլ ստանայ։ Իր բիւրաւոր անլուր ոճիրների համար, որոնց մէջ վերջինն ու ամենից ահռելին Հայերի կոտորածն էր, Թիւրքիան արժանի պատիժ է ստանում ոչնչանալով իբրև պետութիւն։

Այժմ ճիշտ որ կարելի է ասել թէ գոյութիւն է ստանում միջազգային արդարադատութիւնը։ Համաշխարհային պատերազմը թէև քանդեց աշխարհը, բայց մի քանի լաւութիւններ բերաւ։ Մանր ազգերի ազատագրութիւն, Ազգերի Լիգա, բարձրաստիճան նոյն իսկ թագակիր չարագործների հրապարակական պատիժ։ Ներկայումս Փարիզեան Խորհուրդը պահանջում է Հոլլանդիայից իրան յանձնել Վիլհելմ II-ին, որ պիտի դատուի իբրև աշխարհաւեր պատերազմի սկզբնապատճառ։ Միաժամանակ էլ Գերմանիայից պահանջւում է միջանի հարիւր գեներալներ և այլ զինուորականներ, սկսած հռչակաւոր Հինդենբուրգից, որոնք պատասխան պիտի տան իրանց գործած անգթութիւնների և աւերումների համար։

Մարդկային պատմութիւնը դեռ այդքան վեհ տեսարան չէ տեսել։ Ջնջւում է այն ամօթալի հասկացողութիւնը՝ թէ թագաւորները պատասխանատու չեն ոչ մի ոճրի համար, մինչև անգամ եթէ միլիոնաւոր մարդիկ են մահացել նրանց բռնակալական քմահաճոյքից։ Ջնջւում է նաև այն ամօթալի օրէնքը, որ իրաւունք էր տալիս զօրապետերին, պատերազմական պէտքերի համար, քանդել, ոչնչացնել գիւղեր ու աւաններ, մարդիկ կոտորել, ոչնչացնել կուլտուրայի յուշարձանները, ևայլն։

Նահատակուած Հայ ազգը յուսով է, որ դատի կը կանչուեն և նրա դահիճները, որոնք այնքան բազմաթիւ են. նրանցից մէկը, գերմանական գեներալ Սանդերսը, արդէն կոչնագիր է ընդունել միջազգային արդարադատութեան ատեանից։

Միւս հարցերից, որոնք դրուած են դաշնակիցների առաջ, կարևոր է Ադրիատիկ ծովի հարցը, այսինքն թէ ինչ իրաւունքներ պիտի ունենան այդ ծովի վրայ Իտալիան և նորակազմ պետութիւնը—Սերբո-Սլաւեան։

Հունգարիայում տեղի ունի ուժեղ շարժում թագաւորութիւն վերականգնելու համար։ Մարդկային ճաշակները տարբեր են։ Միջանի ժամանակ առաջ նոյն Հունգարիայում ամենածայր տեսակի բոլշևիզմ էր փոթորկած։ Այժմ իղձալ է դառնում մարդուց կուռք շինելը և նրան պաշտելը իբրև «Աստծու ողորմութեամբ» տիրողի։ Մարդութեան ամենահին մոլորութիւնների մեծագոյնն է այս, որ ուզում է կենդանանալ՝ չգիտենք ինչ բարիքի համար։

Ֆրանսիայում տեղի ունեցան, բոլորովին խաղաղ ու օրինական ճանապարհով, մեծ դէպքեր։ Կլեմանսօն, Ֆրանսիայի մեծ ծերունին, յաղթութիւն պարգևեց իր հայրենիքին և իբրև վարձատրութիւն կամեցաւ ստանալ նրանից հանրապետութեան նախագահի բազկաթոռը։ Բայց հայրենիքը չտուեց, և մեծ ծերունին քաշուեց քաղաքական ասպարէզից, դարձաւ պատմութեան սեփականութիւն։ Նախագահ ընտրուեց Պօլ Դեշանել, իսկ մինիստր նախագահ հրաւիրուեց Միլլերանը։

Աշխարհը ծարաւ է խաղաղութեան չորս տարուայ դաժանելի պատերազմից յետոյ։ Բայց խաղաղութիւն չի կարող լինել, քանի որ ռուսական հրդեհը դեռ շարունակում է ճարակել այդ մեծ երկիրը, քայքայելով անելով նրան անգթօրէն։ Բայց դա շատ մեծ ու բարդ, քաօսային ու հրէշային կերպարանքով ներկայացող մի երևոյթ է, և դրա մասին խօսելը թողնում ենք հետեւեալ համարին։

ՄԱՄՈՒԼ

«Հայաստանի Կօօպերացիա» երկշաբաթաթերթը, որ հրատարակւում է Երևանում, այս տարուայ իր առաջին համարում, ակնարկ գցելով անցեալի վրայ, ասում է.

1919 թուականը Հայաստանի կօօպերացիայի համար ոյժերի հաւաքման տարի էր։ Յաղթական Թիւրքիան հայ ժողովրդին յատկացրել էր մի անձուկ շրջան, օղակել այդ շրջանը և մտնում գերմանդին այցի հանել մեր ազգին։ Նա աւերել ու կողոպտել էր այն կօօպերատիւ օջախները, որ հայ ժողովրդի շինարար ոգին ստեղծել էր Կարսի, Ալեքսանդրապոլի և Նախիջևանի շրջաններում։ Թշնամու ներս խուժումից դերծ մնացած մեր հայրենիքի միւս մասերն էլ ունէին այնպիսի վիճակ, ուր կօօպերացիային բաժին էր ընկնում ծանր լուծ, իսկ այդ լծին իրենց շլինքն էին ծըռում սակաւաթիւ անհատներ։ Հայութեան գլխին տեղած արհաւիրքներն սպառել էին հասարակական անառողջ մթնոլորտ։ Նաւաբեկութեան հանդիպած մեր հասարակական մարմինը կորցրել էր իր հաւասարակշռութիւնը։ Ամբողջի, ընդհանուրի մասին մտահոգում էին սակաւաթիւ ուխտաւորներ, իսկ մեծամասնութիւնը՝ կենդանական բընազդից թռնուած ջանում էր իր գըլուխը փրկել և ապահով անկիւն ընտրել անձուկ հայրենիքի սահմաններում կամ այդ սահմաններից դուրս։ Անզգոյ էր յարձակուել հայ թևի վրայ։ Անզգոյն էր, որ իր մագիլներով քըքրում էր մեր օրհասին շիւղերը։ Փախի տարի էր և նման պայմանում հասարակական ձեռնարկներն անկատար կերպարանք էին ստանում։ Օրը օրին ապրելու անելը դարձել էր կեանքի իմաստութիւն։ Ծրագիրներ չէին երկնւում։ Հեռանկարները մարել էին։ Փրկել ժողովրդի ֆիզիքականը—սա էր գերագոյն թելադրանքը մեր հայրենիքում։ Եւ քանի որ արկածալ էինք ազգովին ու նեղիչներն էին կանգնած մեր սահմանների վրայ՝ մեզ այցելում էր յուսալքումի զգացումը և հրաշքի սպասումը։ Յոյին փակեցինք քիչ թեթևացած սրտով։ Հայ ժողովրդի շինարար և ժողովող ձեռքը որոշ բարեկեցութիւն հաղորդեց իր հայրենիքին։ Ամերիկայեան դեմոկրատիայի օգնութիւնը եկաւ թեթևացնելու մեր ժողովրդի հայրենաշէն աշխատանքները։ Բայց և անկարող եղանք վերացնել մեր երկրի երեսից թշնամու գործած աւերածների հետքերը։ Նրա կործանարար ձեռքը դեռ կախուած է մեր երկնակամարից։

1919 թ. Հայաստանի կօօպերացիան դարձաւ հայրենաշէն ոյժերից մէկը։ Նա իր կուլտուրական-լուսաւորական գործունէութեամբ հասարակական բնազդների ու կապերի ջատագով մարմինն էր, որ շուարած Հայ ժողովրդին և նրա առաջնորդներին կոչում էր դէպի հաւաքական աշխատանք ու ողորում։ Իր առևտրական ու արդիւնաբերական գործունէութեամբ նա տարակայական դաս էր տալիս՝ թէ պէտք է ճոխացնել նիւթական կեանքը, ազատել ժողովրդին նիւթական կարիքի ճիրաններից, որ կարելի լինի առանց երկմտութեան խորհել ժողովրդական զանգուածների հոգևոր պահանջների մասին և նրանց առաջնորդել դէպի լուսաւոր ապագայ։ Իր այդ տեսութիւնը խմբագրականը վերջացնում է այսպիսի բարեմաղթութեամբ.

Ուժ և կարողութիւն ձեզ, ընկեր կօօպերատորներ։

Ամբողջ սրտից մենք էլ միանում ենք այդ բարեմաղթութեան։

—

Բոստոնում հրատարակուող «Ազգ» շաբաթաթերթը բերում է «Զարթօնք Փարիզի» թերթից ազգային հերոս գեներալ Անդրանիկի մի խօսակցութիւնը, որի մէջ բացատրում է թէ ինչու ինքը Զանգեզուրից վերադարձին չը մտաւ Երևան։ Բանից դուրս է գալիս որ հայ հերոսը չի ճանաչում Հայաստանի հանրապետութիւն կառավարութիւն, ուստի և չմտաւ Երևան, որ այդ հանրապետութեան մայրաքաղաքն է։ Իսկ չի ճանաչում նա հայկական հանրապետութիւնը մի քանի պատճառներով։ Ամենից առաջ այն, որ Հայ ժողովրդի ոխերիմ թշնամի Թիւրքիան է ստեղծել այդ անկախութիւնը։

Այստեղ գեներալ Անդրանիկը մի քիչ մոռացել է իրողութիւնները։ Ճիշտ է, Թիւրքիան է ողջ կովկասեան երեք հանրապետութիւնների սկզբնապատճառը, բայց թիւրքերի դաշնակից գերմանացիներն էլ ճանաչել են այդ նոր պետութիւնները, պաշտօնական յարաբերութիւններ պահպանելով նրանց հետ։ Գլխաւորը, սակայն, այն է, որ երբ Անդրանիկը հեռանում էր Հայաստանից, Թիւրքիայից այլևս ոչինչ չէր մնացել և Կովկասում տէր էին Անգլիացիներն ու դաշնակիցները, որոնք նոյնպէս պաշտօնական յարաբերութիւններ էին պահպանում Հայաստանի՝ իբրև առանձին պետութեան հետ։ Այս մի պատճառաբանութիւն, ուրեմն, արդարացի չէ։ Աւելի ուշադրաւ են միւս պատճառականութիւնները և մենք նրանց բերում ենք մանրամասնօրէն.

Այդ ձեր կառավարութիւնը, որ մինչև այսօր ալ Ղարաբաղն ու Զանգեզուրը իր տէրրիտօրիայի մասը կը հաշուէ, և թերևս կը մտածէ հակառակ պարագային զէնքի ոյժի դիմել, օր մը մտաբերեց արդեօք Ղարաբաղն և Զանգեզուրը պաշտպանող բանակի պարենաւորման և ռազմամթերքի մասին։ Բանակէն դատ ձեր հանրապետութիւնը երբ հետաքրքրուեցաւ Ղարաբաղի և Զանգեզուրի բազմահազար գաղթականութեան մասին, չէ՞ որ անոնք ալ հայեր էին և Ղարաբաղն ու Զանգեզուրն ալ Հայաստանի մասը կը կազմէին։ Բարեհաճեցաւ միայն մի անգամ 50,000 րբլ. ղրկել, այն ալ տեղը հասնելէ յետոյ կէսէն աւելին պաշտօնեաներուն և դիւանատան ծախքերուն յատկացուեցաւ, իսկ այդ 25—30,000 գաղթականութիւնը մինչև այսօր ապրած է մեր հայթայթած սուղ միջոցներով և դեռ ֆունդը 1 ր. 20 կոպ. էն աւելիով հաց չէ կերած։ Մի կառավարութիւն, որ այդքան անհոգ է ժողովրդի մասին և ընդհակառակն՝ կը քաշքշէ գողերն ու աւազակները, գոյութիւն չունի ինձ համար։

Եւ երէկի գիւղ հալածող կառավարութիւնը, այսօր Խատիսեանները և Դրօները միջնորդութեամբ կուզէ վերականգնել խզուած խախտուած մեր յարաբերութիւնները, բայց ամեն հնարաւորութիւն վերցուած է այլևս և ինձ համար անընդունելի է, չճանաչած կառավարութեան մը մայրաքաղաքը մտնել և ստեղծել յարաբերութիւններ նոյն կառավարութ. հետ։

Մենք պիտի խոստովանենք որ գեներալ Անդրանիկի այս բոլոր մեղադրանքները ճիշտ են։ Թէ՛ Քաջազնունու կառավարութիւնը, խուճապի մէջ ծնուած, խուճապային հոգեբանութեան ենթակայ, այնքան անարժէկուած էր թիւրքական պահանջներից, որ ոչ միայն կարեց իր յարաբերութիւնները Անդրանիկի հետ, այլ ուղղակի թշնամական դիրք բռնեց նրա վերաբերմամբ։ Իսկ Խատիսեանի կառավարութիւնն էլ Ղարաբաղի և Զանգեզուրի հարցում չկարողացաւ գործել ու սաանդոտ քաղաքականութեան հետեւել։ Պատմութիւնը ցոյց կը տայ այդ բոլորը պարզութեամբ։ Ցոյց կը տայ և այն, որ եթէ Զանգեզուրը կարողացաւ ինքնապաշտպանութեան հերոսական ջանքեր գործել և ազատուել թիւրքական արշաւանքներից, այդ շնորհիւ այն կազմակերպութեան, որ մացրեց Անդրանիկն այդ գաւառի մէջ։

Այս բոլորը ճիշտ է, դժբախտաբար։ Բայց ճիշտ է և այն, որ այս բոլորի պատճառով չէր կարելի արհամարհել Հայաստանի հանրապետութիւնը, չը ճանաչել նրան և նրա կառավարութիւնը։ Կառավարութիւնները այսօր կան, վաղը չկան։ Իսկ պետութիւնը կայ և մնում է։

ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ԽՈՐՀՐԴԻ

Փետրվարի 5-ի նիստը

Այս նիստին, երբ օպպոզիցիան անխնայ քննադատութեան էր ենթարկում մեր քաղաքի ս.-դ. հայրերին, սկզբունքների և աշխարհահայեացքների հուժկու բախման ժամանակ, կողմերից մէկը մեղադրանք ուղղեց միւսին, թէ հակառակորդը կուսակցական հաշիւների առարկայ է դարձնում Քաղ. Խորհուրդը։ Հակառակորդն առարկեց, որ ճիշտ չէ այդ մեղադրանքը, քանի որ ոչ հասարակութիւնն է յաճախում Քաղ. Խորհրդի նիստերին և ոչ էլ նրա կարծիքները կը տպագրուեն լրագրներում։ Քաղաքագլուխը նկատեց, որ Քաղ. Խորհրդի դահլիճը սիրով կը հիւրընկալէ լրագրական թղթակիցներին՝ ինչ ուղղութեան էլ նրանք պատկանելիս լինեն. իսկ ձայնաւորներից մէկը հեգնանքով աւելացրեց, այդ միևնոյնն է՝ այդպիսի լրագիր կարդացող շատ քիչ կը գտնուի։

Նշանակալից մի երևոյթ է, որ Քաղ. Խորհրդի նիստերը, այն րոպէից, երբ ընդհանուր քաղաքական խնդիրներին տեղի տուին զուտ քաղաքային տնտեսական հարցերը և մասամբ վրացերէն լեզուի ընդհանրութեան անմատչելի լինելու և վերջապէս մասնագէտ փորձած րէպօրտեօրների բացակայութեան պատճառով բոլորովին կորցրեց հասարակական հետաքրքրութիւնը։

Քաղաքային հարցերը, ձայնաւորների ստուար մեծամասնութեան՝ ս.-դ. կուսակցութեան պատկանելու պատճառով աւելի շուտով այդ կուսակցութեան ֆրակցիայում են քննւում և պատրաստի որոշումներով դեկուցանւում Քաղ. Խորհրդին ի հաստատութիւն։

Օպպոզիցիա կազմող ձայնաւորներն էլ, հազիւ մէկ հինգերորդ մասը կազմելով, անկարող են որևէ ազդեցութիւն ունենալ ձայնտուութեան ժամանակ, ուստի և սոքա կամ բացակայում են յաճախ և կամ թէ լռելեայն համաձայնում են ղեկավարող կուսակցութեան հետ։

Բայց հետզհետէ աճող տնտեսական սպառնալի ճգնաժամը փոքր առ փոքր սեղմում է օպպոզիցիային մտնել իր դերի մէջ. վերջերս առանձնապէս նըկատելի է, թէ ինչպէս 15—20՝ իրար հակառակ չորս կուսակցութիւն կազմող (սոց.-ֆեդ., նաց.-դեմ., նաց., և անատէրներ) օպոզիցիօն ձայնաւորները կանոնաւոր գալիս են նիստերին և ժամերով համբերութեամբ սպասում ս.-դ. ֆրակցիայի փակ նիստերի վերջանալուն և Քաղ. Խորհրդի հրապարակական նիստերի բացման։ Ճիշտ է, ձայնտուութեան ժամանակ սրանք անզօր են գործի ընթացքը փոխել, բայց քիչ չեն լինում դէպքեր Քաղ. Խորհրդում, որ ղեկավարող կուսակցութեան պատրաստի որոշումը որևէ հարցի առթիւ փոխւում է իր վճիռը կամ յետաձգւում քննութեամբ։

Փետրուարի 5-ի նիստը բացուեց երեկ. մօտ 10 ժամին, Ա. Լօմթաթիձէի նախագահութեամբ և 57 ձայն. ներկայութեամբ։ Օրակարգն էր.

1. Քաղ. ծառայողների 10-րդ—60 տոկոս յաւելման մասին։
2. Արտիստիկ թատրոնի սեփականական յանձնման խնդիրը։
3. Տրամվայի տոմսերի գների աւելացնելու և սպանդանոցի տարիֆը մեծացնելու հարցը։

Օրակարգին անցնելուց առաջ Խորհրդի նախագահը մի հակիրճ ճառով գրաւատեց հանգուցեալ հասարակական և քաղաքական գործիչ, Գ. Մ. Թումանեանի գործունէութիւնը, որպէս 60 ական թուականների իդէալների ներկայացուցիչ, հրապարակախօսի և Վրաց թատրոնի առաջին ռէժիսորի։ Խորհուրդը յարգեց հանգուցեալի յիշատակը ոտքի կանգնելով և որոշեց ցաւակցութիւն յայտնել նրա ազգականներին։

Օրակարգից դուրս Քաղ. սանիտարական և բժշկական մասի կառավարչի բժ. Մէջունարգեանը համառօտ հաշիւ ներկայացրեց իր բաժնի անցեալ տարուայ գործ. մասին։ Անցեալ 1919 թուի քաղ. ամբուլատօրիայում ընդունուել են 32,300 հիւանդ, տնային օգնութեանց թիւը 15,165 է, Արամեանցի հիւանդանոցում եղել են 8400 հիւանդ, Ալեքս. վէնձերից. ամբուլատորիայում 17,600 հիւանդ. բժշկութիւնը տարեկան 6,019 հիւ. ախտահանուել է 1600 բնակարան, սանիտարական քննութեան ենթարկուել են 20,000-ից աւելի ուտեստեղէնի խանութները և կազմուել են 6,000-ից աւելի արձանագրութիւններ։

Այս տարի մտադրութիւն կայ Ալեքսանդրեան վեներ. հիւանդանոցը վերածել ընդհ. ախտաբանական և խիրուրգիական հիւանդանոցի. բանալ ամբուլատօրիա տնասուններին համար և դիֆտերիտի շճանուկ պատրաստել այդ հիւանդութեանց դէմ մաքառելու։

Քաղ. ծառայողների 60 տոկ. յաւելման մասին զեկուցում է քաղաքագլուխ Չերեվէիլին, քաղ. ծառայողների թիւը 4000 է, ամսական ռոճիկ է տրվում 9,000,000 ռ.։

60 տոկոս յաւելումը տարիֆի պլանը որոշել է միայն բանուորների համար, իսկ միւս ծառայողների համար այդ յաւելումը տարածւում է տարդից-ցեալով։ Կառավարութիւնը հրահանգել է քաղաքային և գաւառական էրօբոային (земство) ղեկավարուել որոշ ազիւսակով, որով յաւելումը պէտք է տրուի քիչ ռոճիկ ստացողին մեծ տոկոսով և շատ ռոճիկ ստացողին փոքր տոկոսով. ազիւսակի սահմաններն են՝

1500 ր. ստացողին 60 տոկոս.
3000 ր. և բարձր—30 տոկոս.

Քաղ. Վարչութիւնը ի նկատի առնելով որ կառավարութեան հրահանգ-ազիւսակը պարտադիր բնաւորութիւն չունի, և այս ոչ բանուոր այլ հասարակ ծառայողների ընդհանուր յաւելումը 571,000 ր. միայն—մտածում է բոլորին միատեսակ 60 տոկոս աւելացնել։ Քաղաքագլուխը բաժանում է բանուորներին միւս ծառայողներից. այսինքն՝ առաջինները 8 ժամ են բանում, իսկ վերջինները միայն 6 ժամ, և որ գլխաւորն է—գտնում է որ քաղաքի կասսան անկարող է 60 տոկոս նոր ծանրութիւն վերցնել, քանի որ մինչև այսօր դեռ յունվարի ռոճիկները չեն բաժանել բոլորին հին տարիֆով, իսկ ծանրանալ կառավարութեան վըրայ, անտես առնելով նրա որոշուած ազիւսակը—դժուարանում է։

Քաղ. ծառայողների միութիւնը և տրամվայի ծառայողների միութիւնը առաջարկում են Քաղաքային Վարչութեան 60 տոկ. ընդհանուրին։

Դաղիանին (ս.-ֆ.) Բողոքում է բանուորների և ծառայողների միմեանցից բաժանելու դէմ. ֆրանսիական բուրժուազ. հասարակապետ. օրինակով ուզում է հաստատել այս սկզբունքը. ոչ դեմոկրատիկ բնութիւնը։

Գօթուա (ն.-դ.) Նոյնպէս հակառակ է ծառայողներին 2 բանակի բաժանելուն, իսկ չափի որոշումն առաջարկում է ֆինանսների կօմիսիային։

Վաչնաձէ (նաց.) ընդհանրապէս հակառակ է յաւելման քաղաքականութեան։ Մինչև երբ յաւելումներով մարդկանց աչքերը կապել. ունենք մենք կառավարութիւն, թէ տարիֆի պլասան է կառավարութեան փոխարէն։ Սա նոյնպէս ֆինանսների կօմիսիայի կողմն է։

Էլիավան (ս.-դ.) Ադրբէջանի օրինակով այստեղ նացիօնալիստ քաղաքականութիւնն է ղեկավարողը։ Ցոյց է տալիս որ դրութիւնը Վրաստանից վատ է։ Հակառակ չէ ֆինանսների կօմիսիային։

Քաղ. Խորհուրդը որոշում է յանձնել ֆինանս. կօմիսիային շտ… փոյթ քննելու համար։

Արտիստիքական թատրոնի պողակին յանձնման հարցը.— …զաքացիների կուլտուրական … գացման կարիքն աչքի … Քաղ. Օրէնսդրքի երկրորդ … 7-րդ և 8-րդ կէտերի հիման … թատրոնական գործը մասնաւոր … կանց ձեռքը թողնելը Քաղաք… Վարչութիւնը իր Քաղ. Խոր… ներկայացրած համառօտ զեկոյց… մէջ ուղղակի յանցանք է համա… Մասնաւոր թատրոնատէրը չի … ւում ժողովրդի հոգեկան կարիքն… այլ իւր գրպանի շահերին միայն, … տակար պիէսների փոխարէն Ա… տեքական թատրոնը յաճախ … տում է դեկլամասիոնը, պրօմէն… և հնդկական ֆակիրների … դառնում։ Միւս կողմից քաղ… օրինաւոր և յարմար ուրիշ … չգտնելով (Արքունական թ… միայն օպերայի համար է, ժողով…կան տունը զանազան սէկցիան… զբաղուած և արուեստագէտ … այնտեղ մուտք չունի, մնացած … րոններն էլ շատ փոքր են) Քաղ. …չութիւնը որոշում է … յանձնման ենթարկել Արտիստ… թատրոնը 11 աչք խանութներով … նայարկով և բոլոր շէնութիւն… որ 1140 ք. սաժէն հող ունի … կին։

Գնի մասին համաձայնութեան … լու համար յանձնարարւում է … քաղցլխին բանակցել թատրոնի … Դաւիթ-խան Ուղորոյեանի հետ։ … ջինս չի համաձայնում ծախել … րոնը, այլ համաձայնւում է … նը տալ քաղաքին կապալով, … քաղաքագլուխը պահանջում է … բաշխանից կապալի պայմանները … ջինս 10 օր ժամանակ է խն… բայց մինչև այսօր դեռ իր … ները չի ներկայացնում։ Քաղ… վարչութիւնը որոշում է … թատրոնի բոլոր շէնքը քաղ… հարկի գնահատման չափով, որ … առաջ է 397,254 ր.

Ձայնաւորների օրինական … հոգի պակաս լինելու պատճառով … հարցը երկրորդ անգամ յետաձգ…

Տրամվայի եւ սպանդ-ցի տա…ներն աւելացնելու խնդիրները.— … լի քան մի ժամ ժամանակ խլեց … հարցը և դուրս է մի քանի ժամ … ւէր եթէ կէս դրէհը չցրէր …

Դ. Ղլօնտին (ս.-ֆ.) Նոյնպէս … բաժվային և սպանդանոցին ոչ … մուտքի աղբիւրների. ինչպէս … գլխայում երկաթուղին և փոստը … ֆիցիտներ տալով հանդերձ, տար… աւելացնել չեն պահանջում, … պէտք է լինի և մեզ մօտ։ Հեշտ … ռուել դէֆիցիտները ծածկելու համար տարիֆն աւելացնել, որ իր … թանգացնում է կեանքը, 1164 … յող միջի թուով 50 վագոն տրամ… համար մեծ թիւ է համարում … ւելացնելու քաղաքականութիւն … մարում է ողբերգական և կատաս…ֆիկ։

Դոմ արդեձելի (ս.-դ.) Աշխատա… համոզել, որ հակառակորդի … սկզբունքային հարցը այսօր … անհնարին է. ժամանակ և աշխա… է հարկաւոր դէֆիցիտը ծածկելու, … սպասումը չի սպասում։

Գվէլեսիանի (ս.-ֆ.) Խորհուրդ է … լիս քաղ. վարչութեանը մտնել … ռական և արդիւնաբերողի դերի … օրինակ է բերում նաւթի վաճառքը … ռաջարկում է մենք վաճառք … Գալիատովները բաւական համար … պնդում արմատական կռիւ մղել … քի թանգութեան դէմ և ոչ թէ … թանգացնել կեանքը։

Դաղիանի (ս.-ֆ.) Առաջարկում … առաւօտեան և կէս օրուայ ժամե… մի-մի ժամ էժան տարիֆ նշանակ… տրամվայի բանուորների և … տութեան գնալ-գալու համար։ … տասահման շատ տեղեր աւտօմօբ… կան այդ նպատակի համար։ Մեզ … ևս աւտօմօբիլներ, քիչ չկան, բայց … րիշ նպատակով, խայթում է … խօսը։

Բէաէշիձէ (ս.-դ.) Պատասխանում … որ տրամվայի ծառայողներից 50 … դի կրճատել են, 150-ի չափ … դական դիվարդիայում են. … երեսուն հոգի հիւանդանոցում են … ծը դժուարանում է։ Էժան … կան 300 հատ.։

Քաղ. Խորհուրդը ընդունում … վելումները տարիֆի։

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆ

«Մշակի» Հրատարակչական Ընկերութիւն

Տպարան «ՊՐՈԳՐԷՍ», Լ. Պօղոսեանի Լորիս-Մելիքեան փ. № 1